GENEESKUNDIGE BIJDRAGEN

VAN

GEMENGDEN INHOUD.

DOOR

F. VAN DER BREGGEN Corn.Zn.,

M. D., Hoogleeraar in de Medicijnen aan het Athenaeum Illustre en aan de Genees-, Heel- en Verloskundige School te Amsterdam.

EERSTE GEDEELTE.

TE AMSTERDAM, BIJ
J. F. SCHLEIJER.
1842.

GENEESKUNDIGE BIJDRAGEN

VAN

GEMENGDEN INHOUD.

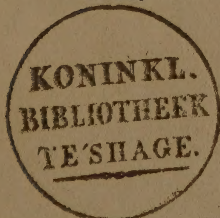
DOOR

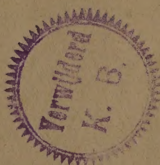
F. VAN DER BREGGEN Corn.Zn.,

M. D., Hoogleeraar in de Medicijnen aan het Athenaeum Illustre en aan de Genees-, Heel- en Verloskundige School te Amsterdam.

EERSTE GEDEELTE.

TE AMSTERDAM, BIJ
J. F. SCHLEIJER.
1842.

INHOUD.

I.

OVER DE BETREKKELIJKE WAARDE DER ZIEKTEKUNDIGE ONTLEEDKUNDE.

Het is den geneeskundige overbekend, hoezeer de beoefening der Pathologische Ontleedkunde toegenomen en tot eene hoogte opgevoerd is, tegen welke men schier duizelend opziet. In het voor eenigen tijd door mij *uitgegeven*, niet *vertaalde* geschrift (zoo als zeker Recensent dit verkeerdelijk opgegeven heeft) van den Hoogleeraar D'AMADOR te *Montpellier*, die Ontleedkundige Ziektekunde in hare grenzen en strekking, alsmede in haren algemeenen invloed op de Geneeskunde, ten onderwerp hebbende, heeft deze Geleerde getracht na te sporen, wat zij op de Geneeskunde, als wetenschap, in haar geheel beschouwd, uitgeoefend heeft, zonder zich te bepalen tot den invloed, dien zij op den eenen of anderen tak der Geneeskunde mogt gehad hebben. Behalve door dien schrijver, is dit onderwerp op allerlei wijzen en uit verschillende oogpunten door velen beschouwd geworden, en de zaak zelve kan geenszins als afgedaan of beslist aangenomen worden.

Er blijven nog altijd punten van beschouwing over, en de groote vraag is nog steeds, of dit zoo zeer geroemde, tot zulk eene aanmerkelijke hoogte opgevoerde vak, bij al deszelfs erkende voorregten, niet altijd meer als hulpwetenschap, dan wel als scheidsman of gezagvoerder zal moeten beschouwd worden. Naar den ijver te oordeelen, waarmede zij beoefend wordt, zoude het schier hoogverraad zijn, indien men die vraag toestemmende wilde beantwoorden. Wij hebben ons voorgesteld omtrent dezelve, naar aanleiding van TÖLTENYI, eenige bedenkingen in het midden te brengen, en hopen dat men daarbij gedenken zal aan de woorden, die bij eene andere gelegenheid uitgesproken, aan eenen kerkvader zouden ontleend zijn; namelijk: *in necessariis unitas, in dubiis libertas, in omnibus caritas* (eenheid in het noodige, vrijheid in het twijfelachtige, in alles de liefde).

Wij beschouwen, als een der gevolgen van den te ver gedreven ijver voor de Ontleedkundige Ziektekunde, de opeenstapeling van te veel bouwstoffen, waarbij men minder zorg draagt voor duidelijkheid en rangschikking, waardoor de oplettendheid, vooral voor leerlingen, te veel verspreid geraakt. Het ware dus wenschelijk, dat men, in de eerste plaats, aan eene vereenvoudiging der voorwerpen dacht, en om daartoe te geraken, dien weg insloeg, die bij de Natuurlijke Historie gevolgd wordt, welke de spelingen en bastaarden in soorten, deze in geslachten, deze wederom in klassen zamentrekt, en dat volgens derzelver natuurlijke

gelijkvormigheid. Dit doel zal evenwel niet bereikt kunnen worden, wanneer men daarbij eene alphabetische of eene anatomische rangschikking aanneemt, door namelijk de voortbrengselen op te tellen, zoo als zij in ieder weefsel, orgaan of organisch stelsel voorkomen; nog minder door derzelver opgave volgens de deelen des ligchaams, waarin zij doorgaans waargenomen worden, van den schedel af tot aan de voetzolen, noch almede door de verdeeling naar derzelver vorm, of naar derzelver oorzaak, welke vaak zeer duister, zelfs geheel onbekend is, noch eindelijk naar een gewoon pathologisch stelsel, dat toch, even als alle geneeskundige stelsels, dikwijls al de kenteekenen van willekeurigheid bezit. Neen! het is de gelijkvormigheid van derzelver wezen, die hier in aanmerking genomen moet worden, *dat* moet men nasporen en daarnaar de rangschikking en verklaring inrigten. Eene niet zeer gemakkelijke taak voorwaar! omdat de bouwstoffen voor zulk een stelsel zich moeijelijk onderling laten vereenigen, omdat daarbij *oorzaak*, *vorm*, *menging*, *zitplaats*, enz., in aanmerking dienen te komen. Daarbij zoude het wenschelijk zijn, dat de Pathologische Ontleedkunde zich daarop bijzonder toelegde, dat zij de gelijkvormigheid der *pseudomorphoses* tot zekere eigenaardige afwijkingen in den vorm terugbragt, opdat zij zich in het vervolg zoude kunnen beroemen, door toepassing van hare, *a posteriori*, verkregene facta, eenen heilzamen invloed op de Theoretische en Practische Geneeskunde uit te oefenen; want het komt hier

vooral op de vergelijking aan tusschen hetgeen de Pathologische Ontleedkunde als *voorwerp* oplevert en de Praktische Geneeskunst als *onderwerp* vordert. — Door deze vereenvoudiging intusschen, bij de verdeeling der ziekelijke producten, volgens een natuurlijk stelsel, zoude de wetenschap voorzeker winnen, maar geenszins de kunst, ten minste maar zeer weinig. En op deze behoort toch de Geneesheer steeds het oog gevestigd te houden. Wij moeten immers met al hetgeen wij in ons vak verrigten, met al onzen arbeid ons zelven en onze zieke natuurgenooten nuttig trachten te zijn. En dan ontstaat de vraag, op welke wijze de Pathologische Anatomie beoefend moet worden, om te dezen aanzien heilbrengende vruchten voort te brengen? Doorgaans wanneer men, vooral in de gasthuizen en hospitalen, de lijken opent, en er iets aangetroffen wordt, dat in het oogvallende is, wordt zulks als *anatomisch pathologisch* praeparaat in het Muséum ten toon gesteld, waar het vaak, zonder eenigen *stamboom*, daar staat, om door oningewijden en ingewijden beschouwd te worden. Intusschen zullen zulke praeparaten dan alleen van eenig nut zijn voor de kunst, wanneer aan dezelve eene beknopte *historia morbi* verbonden is. Dan alleen, wanneer die *historia* mij leert onder welke voorwaarden het gevondene zich gevormd of ontwikkeld heeft, welke symptomata deszelfs ontstaan en beloop gekenmerkt hebben, kan men in een voorkomend aanwezig geval, dezelfde onregelmatigheid, dezelfde afwijking diagnosticeren, en aan de Therapie en Prognosis

eenen vasten grondslag geven. Het is waar, sommige Ziektekundigen hebben het gebrekkige, dat in de Pathologische Anatomie plaats had, daardoor trachten te verbeteren, dat zij de metamorphoses, welke op *ziektesoorten* of op *diatheses* gegrond zijn, afgescheiden en daarbij opgegeven hebben, wat in de verschillende weefsels van deze afwijkingen te verwachten zij. Maar ook deze wijze van nasporing is in hare resultaten van weinig waarde, daar het niet genoegzaam is te weten, welke veranderingen op *soorten* en welke op *diatheses* gegrond zijn, maar men altijd moet weten te bepalen, van welken vorm en van welken aard de afzonderlijke ziekte zij, wanneer zij in dit of in een ander *pseudo* product overgaat.

Het is een der voornaamste pogingen van de ziektekundige Ontleders geweest, om die ziekelijke voortbrengselen, welke men in de verschillende deelen van het ligchaam gevonden heeft, te ontleden, dezelve onderling te vergelijken, om het verschil, de gelijkvormigheid of de identiteit van dezelve op te sporen. Eene belangrijke onderneming voorzeker, wanneer men de identiteit of het verschil van een ziekelijk proces of product met een ander daardoor bevestigt, dat ons als geheel anders of gelijkvormig voorkomt. De zitplaats en het maaksel der pseudoproducten schijnen daarbij vooral den grondslag van het wezenlijk verschil in den ziektevorm op te leveren. De Pathologische Anatomie heeft in lateren tijd bewezen, dat de zweren der darmen bij de *ileitis ulcerosa* niets anders dan de in ver-

zwering overgegane kliertjes van PAYER waren, welke *identisch* zijn met verzweringen van dien aard in andere organen. Zij heeft de zweren van den *typhus abdominalis*, van catarrhale, rheumatische, dysenterische, van andere cachectische zweren van het darmkanaal onderscheiden. Een en ander kan of zal van de belangrijkste gevolgen zijn, hoezeer men aan den anderen kant niet ontkennen kan, dat de gevondene aanwezige zweren van het darmkanaal alleen de *diagnosis*, welke *voorafging*, bevestigen of wederleggen zal; iets, dat voor den overledenen van geene de minste nuttigheid is, daar toch de *typhus abdominalis*, de *catarrhus*, het *rheumatismus*, de *dysenteria*, de *cachexia*, die derzelver beloop hebben, *vooraf gediagnosticeerd* moeten worden, alvorens de *zweren*, en door derzelver werking op het leven, de dood aanwezig zijn.

De Pathologische Ontleedkunde wijst aan, welke veranderingen in bepaalde streken van het aderlijke stelsel bij bepaalde ziekten, b. v. bij de *febris puerperalis*, doorgaans voorkomen, zoodat reeds uit derzelver waarneming tot de ziekte, tot welke zij aanleiding gaven, besloten zoude kunnen worden. Maar dit alles baat de overledenen niets, daar en de *febris puerperalis*, en de *phlegmasia alba dolens*, en de *typhus*, en de *kwaadaardige leverziekten*, en de opeenstapeling van alle die ziekten, waarin men niets anders dan ontsteking der bloedvaten ziet, in onzen tijd even zoo goed en slecht behandeld worden als vroeger. De Pathologische Anatomie vergelijkt de *scirrhi*, de *carcinomata*, de *me-*

lanosis, de *sarcomata*, de *spekgezwellen* en *verschillende zakgezwellen*, de zweren van uit- en inwendige deelen onderling, maar te vergeefs kan men beweren, dat men door de menigte der vergelekene gevallen reeds met zekerheid kan bepalen, welk ziekelijk product de *fungus medullaris* zij, wat een *fungus haematodes*, wat een *tumor lardaceus*, wat een *scirrhus*, een *tuberculum*, een *sarcoma* zij. De natuur spot met onze magteloosheid en zwijgt en werkt. En daaraan ligt toch veel gelegen, dat men het onderscheid naauwkeurig kenne, omdat van deze kennis *prognosis* en *therapie* afhangen. Zonder nasporing en bepaling intusschen der organische voorwaarden, onder welke zich deze of gene pseudo afwijking ontwikkelt, zal het product zelf nimmer de tong worden, welke in duidelijke, verstaanbare taal tot ons spreekt. Men zoude welligt niet ten onregte kunnen vragen of die voorwaarden wel immer nagespoord zullen kunnen worden? Want wien is het onbekend, hoe gemakkelijk het de natuur valt door de toevoeging of wegneming van de werking eener *zenuw*, van een *weefsel* en van een aantal *vaten*, van een orgaan, van eene *functio*, door de verplaatsing harer ziekelijke werking op die deelen, alwaar wij hare spelingen nog niet waargenomen hebben, de *vormen* zoodanig onderling te verwarren, dat het ons onmogelijk wordt het raadsel of het geheim op te lossen. Alsdan blijft ons wederom niets overig, dan van het product tot de ziekte te besluiten, maar dan besluit men van een product, welks wezen zelf onbekend

of ten minste zeer twijfelachtig is, tot het wezen eener nog raadselachtiger ziekte, men besluit, hoe verkeerd, *a posteriori*, wanneer de ziekte reeds tot eenen aanmerkelijken graad geklommen is, of met het verlies van eenig deel geboet heeft, of men besluit eerst *na* den dood. Treurig lot voorzeker der Geneeskunst! En hoe velen zijn er niet, die wanen, dat hunne kunst *alles*, de Natuur *niets* doet. — Kunnen wij het ons verbergen, hoe dikwijls die weldadige moeder wonden en zweren aaneenhecht, welke door de knnst niet aaneen te hechten zijn? Hoe dikwijls zij ledematen behoudt, waartoe de kunst onvermogende is, andere afzet, door de kunst niet af te zetten; hoe dikwijls zij vreemde ligchamen inwikkelt, waarbij de kunst hare magteloosheid bekennen moet? Heeft de kunst nagespoord, uit welke organen der hersenen en uit *welke* afwijkingen in dezelve, de bepaalde vormen der zielsziekten voortvloeijen? Kan de kunst opgeven hoe *scrophula*, *jicht*, *syphilis* gesteld moeten zijn, om in de vorming van zweren, *scrophuleuse* en *carcinomateuse* veranderingen over te gaan? Kan zij in het algemeen opgeven wat dit ziekte-proces en deszelfs producten zijn? En evenwel zal de Pathologische Ontleedkunde ons dit alles, en nog oneindig meer willen verklaren!

Een niet geringen misslag hebben de Pathologen begaan, toen zij bij de beoefening der Pathologische Ontleedkunde *daar* aanvingen, *waar* zij moesten eindigen. Zij begonnen met de beschrijving der pseudomorphoses in de vaste en weeke deelen.

En ondertusschen verwaarloost men het *levend*, ziekelijk geworden *bloed;* want welke ziekelijke vegetatie ook uit de organische deelen voortvloeije, zij ontleent haren oorsprong uit dat bloed. En hoe toch zal men den organischen grondslag der gevormde voortbrengselen nasporen, of daartoe kunnen geraken, wanneer men derzelver organische hoofdstof niet kent. O ja! men bezit eene organische scheikunde, en nog kort geleden ontvingen wij een *Handbuch der angewandten medizinischen Chemie* van SIMON, een hoogst belangrijk werk voorzeker (*); zij zal de ziekelijke organische hoedanigheid van het bloed opsporen. Maar wat heeft zij tot dus verre geleverd? De scheikundigen alleen namen de taak op zich, maar begonnen, zoo als altijd *a posteriori*, met de ontleding van *levenlooze*, van het organisch ligchaam afgescheidene producten. Uit de aanwezigheid en de hoeveelheid van zure stoffen, van loogzouten, van de kleurende stof, van het water, van verschillende dierlijke zelfstandigheden en van meerdere aan het ligchaam ontleende *concrementa*, kan men niet tot de ziekelijke hoedanigheid van het bloed besluiten, hoezeer alles uit het bloed afkomstig zij. Er komen, zoo als overbekend is, in de afscheidingen en in de vor-

(*) Van dit werk is onlangs een uitvoerig verslag in HEYE's *Archief* gegeven, waarin verklaart wordt, dat de organische scheikunde in de laatste jaren schitterende blijken van vooruitgang in het gebied der zootomie heeft opgeleverd, die haar eene onverganke1ijke plaats in de geschiedenis der wetenschap verzekeren!!

men stoffen voor, die de scheikunde van het bloed niet ontdekken konde, omdat het de afscheidende oppervlakten zijn, welke de hoedanigheid aan het afgescheidene mededeelen, als het ware indrukken. Reeds in de gezonde afgescheidene stoffen, de *urine*, de *gal*, het *maagsap*, het *slijm*, de *speeksel*, enz., zijn stoffen aanwezig, welke in het bloed niet opgegeven kunnen worden. Bij ziekelijke afscheidingen worden met hetzelve andere vermengd, andere aan hetzelve gedeeltelijk of geheel ontnomen, waarbij men noch gebrek *aan*, noch overvloed *van* bloed als aanwezig kan aannemen. Er wordt in eene ziekte dikwijls eene hoeveelheid *urine*, eene hoeveelheid *gal* of *slijm*, of *speeksel*, of *maagsap;* in wonden eene hoeveelheid *etter*, in zweren eene hoeveelheid *ichor* afgescheiden, welke niet aanwezig was; er vertoonen zich in de afscheidingsstoffen gebruikte geneesmiddelen; onderdrukte afscheidingsstoffen worden op andere organen geworpen en van daar ontlast. Men zoude schier kunnen zeggen, dat zij het bloed doorwandelen, en wat heeft de kennis bij al de belangrijke pogingen van DAVY, MARCET, FOURCROY, PRINGE, GENDRIN, om de ziekelijke gesteldheid van het bloed bij verschillende ziekten te bepalen, gewonnen? Het bloed levert al de vormende stoffen op, zoo wel voor gezonde als zieke vegetatiën. Wie zal echter kunnen bepalen, welke hoedanigheid van het bloed voor de vorming van een *carcinoma*, van een *fungus medullaris*, of *haematodes*, voor die van *tubercula*, enz., gunstig zij? Men heeft wel naar

een vroeger scheikundig stelsel der Geneeskunst, uit de ontleding der afgescheidene vochten, van de *urine* vooral, den overvloed of het gebrek van zekere stoffen in het bloed trachten op te geven. Maar die bepaling geschiedt *a posteriori* en is gebrekkig. Want 1°. is de proefneming niet met het bloed zelf geschied; 2°. heeft zij zich tot een *afgescheiden* vocht bepaalt. Maar in de *jicht*, in de *scrophelziekte*, in de *syphilis*, in de *gal-* en *slijmkoortsen*, enz., deelt het geheele organismus in de ziekte en alle afgescheiden vochten zijn qualitatief en quantitatief ziekelijk aangedaan; men zoude dus het geheele ligchaam moeten analyseren, om over het bloed zelf juist te kunnen oordeelen. Zoo men met hetzelve *a priori* wilde beginnen, dan begon men een misslag, want wij kunnen maar alleen het levenlooze of doode bloed ontleden, welks gescheiden bestanddeelen, weder zamengesteld wordende, nimmer het geanalyseerde product teruggeven; zonder daarbij nog te gewagen, dat de afgescheidene stoffen in het bloed slechts gedeeltelijk aangetroffen worden, omdat de afscheidende en vormende verrigting der organen zelven die *tooverachtige keuken* (sit venia verbo) is, welke de stoffen stooft en kookt, en dezelve bewerkt zoo als zij zijn; en zoo ziet men hoe onmogelijk het wordt om het leven van het bloed te ontleden; en toch is het de niet af te wegen, niet daar te stellen, door geen rekentafel na te sporen *levenspanning*, welke wij het allermeeste behooren te kennen. Zij is ontegenzeggelijk de oorzaak, dat onder velen, door

typheuse koortsen van gelijken aard, door cholera, scorbut, hydrops, enz., aangetasten, ook zonder toedoen der kunst, *sommige* genezen, *andere* sterven; dat zieken dikwijls in het leven blijven, nadat hunne *longen* tot de grootte van eene *vuist* verteerd zijn; andere, nadat hunne *nieren* en *ovaria* geheel ontaard, ja versteend zijn, nadat de hersenen, het ruggemerg geheel verweekt, waterig geworden of verdroogd, nadat het geheele beengestel *murw* geworden, het slagaderlijke stelsel voor het grootste gedeelte verbeend geworden is, nadat enkele organen steeds woekerende, gelijk in zwaarte van het ligchaam, toegenomen, andere reeds in den aanvang van zulke ziekelijke toestanden verdwenen zijn. Staan wij niet dikwijls verbaasd, wanneer wij, bij de grootste verwoestingen de levensvlam nog glimmende zien, terwijl wij, op eenen anderen tijd, zonder zigtbare veranderingen van weefsels, den mensch als ons ontvloden zien? En zal dan de Pathologische Ontleedkunde ons omtrent dit alles oplossing verschaffen? Het is haar onmogelijk te bepalen tot welken graad de mensch aan zijn lijden tegenstand kan bieden. En hoe gewaagd is het niet volstrekt doodelijke beleedigingen op te geven, omdat men toch niet weten kan, tot hoe verre het vermogen van het leven gaan kan, daar de ervaring ons leert, hoe dikwijls de Natuur de zoodanige genas, welke de kunst voor volstrekt doodelijk verklaard had. Dat wij ons alzoo overtuigd houden, dat de Pathologische Ontleedkunde slechts een behulp voor de nasporing der Natuur zij, geens-

zins dat *vak*, dat de kracht van het leven voor het *oog zigtbaar*, voor de *hand tastbaar* kan maken. Want, zonder te gewagen, dat vele ziekten uit geene zinnelijk op te vatten organische veranderingen ontspruiten; zonder in aanmerking te nemen, dat bij vele wel in het oogvallende misvormingen in de organische bestanddeelen voorkomen, uit welke echter alleen de gevolgen, geenzins den grondslag en de oorzaak der verschijnselen en hare verrigtingen verklaard kunnen worden, zoo als dit bij de koortsen het geval is; zonder eindelijk te bedenken, dat bij alle organische ziekten, die uit de zich voor het *mes* of de *reagentia* aanbiedende herscheppingen der vaste vloeibare deelen uit een hooger, aan onze uitwendige zinnen onttrokken verandering van het bloedvaat en zenuwgestel voortvloeijen, namelijk de cachexiën en de dyscrasie (als de baarmoeder dezer voortbrengselen), zoo zoude toch, al konden wij dit alles omvatten, en ons oogmerk, de analysis der oorspronkelijke of grondweefsels, bereiken, om op deze wijze tot eene bepaalde slotsom te geraken, die analysis, met de meestmogelijke vlijt en scherpzinnigheid in het werk gesteld, nimmer datgene verschaffen kunnen, wat wij van haar verlangden. Niet alsof men met denkbeeldige krachten te doen heeft, om welke te aanschouwen en daar te stellen, de menschelijke werktuigen te kort schieten, maar omdat het ons onmogelijk is tot in de elementaire veranderingen, welke als de onderdanen te beschouwen zijn van de veelvuldigste cosmische, tellurische en diaetetische

invloeden, in den uitgebreidsten zin, als ook van de inwendige psychische en organische electrische processen, in te dringen, zoodat wij derhalve nimmer de oorspronkelijke verandering in het leven, of het met de stof volstrekt identische zelfbehoud of eigenaardig werkvermogen begrijpen, nasporen en voor onze zinnen begrijpelijk zullen kunnen voorstellen, hetgeen ons toch voor de kennis van de natuur der ziekte volstrekt noodzakelijk is.

Men dient, alvorens men tot een bepaald besluit aangaande afwijkingen of onregelmatigheden in het vormingsproces overgaat, vooraf *wel* te weten wat de *organische stof zelve* zij. De scheikundige hulp is daartoe volstrekt ongeschikt. Het is de kunst onmogelijk dat alles te scheiden en op zich zelve daar te stellen, wat er juist gevorderd wordt, om de qualitative verandering van het stoffelijke van ons organismus op te sporen. Doorgaans kiest men bij eene dyscrasie een valsch weefsel, een woekerend orgaan, of de door metastasis verplaatste of het hier of elders uitgestort ziekelijk vocht; of teruggehoudene, uit te werpen stoffen, opgehoopte concrementa, of bovenmatig verweekte of schijnbaar zeer ontaarde, teruggebleven of uitgestorte *humores inquilini*, enz., welke zelfstandigheden men als het *corpus delicti*, als de toereikende oorzaak der ziekte en van den dood, zelfs als de ziekte zelve beschouwt. Maar hoe onvoorzigtig! want hoe kan men een uitvloeisel van het geheel, wat buiten dien zamenhang met dat geheel van geene beteekenis is, als *oorzaak* beschouwen van het algemeene lijden,

om daaruit niet alleen den vorm, maar ook de hoedanigheid van het wezen te verklaren. Het geheel toch bestaat uit een groot aantal van enkele deelen, van welke ieder slechts een gedeeltelijke, maar te gelijk eigenaardige terugkaatsing van het geheel uitmaakt. En juist omdat al die enkelvoudigheden met elkander in verband staan, en alzoo het geheel uitmaken, zoo als het bestaat, zoo spreekt het als van zelfs, dat uit die vereeniging het besluit tot hetgeen voorafgegaan en gevolgd is, eene hersenschim is. Wil men dus over die afwijkingen en onregelmatigheden, over de hoedanigheid der organische verandering oordeelen, dan zal het niet genoegzaam zijn met de scalpel te ontleden en den vorm van het weefsel te onderzoeken; het zal niet eens toereikende zijn, om door scheikundige ontleding de organische of de grondstoffen, uit welke hetzelve zamengesteld is, al konde men dit op de volledigste wijze doen, na te sporen; men zoude niet eens kunnen volstaan, om door wiskunstige vergelijking de *stöchiometrische* verhouding dezer bestanddeelen te bepalen, maar het zal daarop vooral aankomen, ten einde de verandering in de organisch vormende stoffen op te sporen, dat het slagaderlijke en aderlijke *bloed*, de *chylus* en het sereuse vocht, de zelfstandigheid van spier en zenuw, ieder vlies op zich zelf, ieder fluidum inquilinum, iedere uit te werpene stof, in één woord, ieder enkelvoudig, op zich zelf staande deel, als terugkaatsing van het geheel ontleed en berekend werd, als wanneer men, vervolgens, de som van de ziekelijk

gevormde stof met die van de gezonde vormende stof vergeleken hebbende, de afwijking in den vorm en het getal der organische, of ook dat der grondbestanddeelen van het ligchaam zoude kunnen leeren kennen. En wanneer nu dit alles verrigt was, dan zouden wij nog eeniglijk de ontleding en de kennis van de bestanddeelen van het *lijk* en geenszins die van het werkend levende organismus, welke wij vooral behoorden te kennen, bezitten. En om uit aanwezige vormen in het lijk tot de opgegevene ziekelijke rigtingen der vegetatie bij den levenden zieken mensch te besluiten, is altijd gewaagd, daar, zoo als bekend is, bij plotselingen, of ook langzamen stilstand der bewegingen de stof in producten ontaardt, waarvan vroeger geene sporen aanwezig waren.

Lobstein zeide van de Pathologische Ontleedkunde, dat zij zich niet tot de bloote beschrijving der structuurveranderingen beperken moest, daar zulk eene beschrijving zonder eenig terugzigt op de verschijnselen, welke de organische anomalie voorafgaan, en die, welke door de organische stoornis ontstaan zijn, dor en onvruchtbaar zijn zoude. Want de Geneesheer wil niet het veranderde *doode orgaan* leeren kennen, maar wel het *levende*, het werkzame, dat de hetzelve eigene werkzaamheid en verrigting uitoefent, waaruit blijkt, dat de Physiologie, welke de geschiedenis van het leven in alle deszelfs toestanden naspoort, bij de belangrijke vraag aangaande den oorsprong der organische ziekte, te rade genomen moet worden. De mechanische ontleding der veranderde weefsels, even als de verge-

lijking van de ieder weefsel eigene levensverrigtingen is onvoegzaam: men kan dan alleen het doel der Pathologische Ontleedkunde bereiken, wanneer men de naauwkeurigste Klinische waarnemingen met de onwederlegbaarste Physiologische ervaringen verbindt."

En in welk een belangrijk licht vertoont zich hier niet *de algemeene Ziektekunde.* Welk een verschil toch openbaart zich niet bij uitsluiting, wanneer men de wezenlijke voorwaarden, waaruit de ziekten bestaan, naauwkeurig gadeslaat: welk eene tegenstelling tusschen de oorzaken en derzelver gevolgen, tusschen de gevolgen en derzelver oorzaken. Een nietsbeduïdende steek in den kleinsten *teen* doet de verschrikkelijkste stuiptrekkingen ontstaan. De geringste hoeveelheid eener smetstoffe, van eenig vergif, eener rotachtige stof in de aderen ingebragt, brengt vaak den dood te weeg, en daarentegen zal eene hevige moorddadige epidemische gesteldheid, welke eene geheele landstreek als wegmaait, enkelen onaangeroerd laten, zonder dat daarvoor eene bepaalde reden is op te geven.

Onze organen zijn voor de zonderlingste veranderingen, even als onze krachten voor de meest onbegrijpelijkste wijzigingen, vatbaar. Welke graden of trappen van verandering komen er niet in onze weefsels voor, van eene eenvoudige roosaardige roodheid af tot aan de voortbrenging van dierlijke parasiten? Welke graden van afwijkingen in onze krachten, van het *natuurlijk somnambulismus* tot aan den eenvoudigen *spasmus*; van die zie-

kelijke toestanden af, welke de gedaante als van den dood aannemen, zoo als de *catalepsis*, tot aan die, welke aan eene schrikbarende overdrijving van het leven gelijken, zoo als de stuiptrekkingen.

Welk een verschil tevens in den aard zelven der ziekten! vergelijken wij slechts de *concentratie* der zinnen in de *hysteria*, met derzelver *exaltatie* in den *furor maniacus;* het *delirium* met de *demencia* en het *idiotismus*, met de *exstasis*, die den mensch, bij *dit* als vermaagschapt aan het redelooze dier, *hier* als buiten en boven zichzelven, als tot eenen hoogeren kring overvoert. Beschouwen wij den *tetanus* aan de zijde eener *paralysis;* de volbloedigheid en het gebrek aan bloed, en eindelijk de versche ontstekingen met de *putrescentia* en de *gangraena*.

Welke misrekeningen ontstaan er niet in de teekenen? De organische veranderingen, alle de ziekten vermommende (*), het zenuwstelsel op zich

(*) Was het niet, om uit vele gevallen een enkel voorbeeld te kiezen, aan een dergelijk bedriegelijk voorkomen, hetgeen verschillende ziekelijke toestanden aannemen kunnen, toe te schrijven, waardoor de zoo beroemde Fransche Heelkundige DUPUYTREN in twee gevallen misleid werd; iets, hetgeen het minste bij dien man, die zoo veel gezien en waargenomen had, en als het ware in zijne *diagnosis* niet behoorde te falen, te verwachten was, maar waardoor tevens bewezen wordt, dat ook de bekwaamste man niet vrij is van mistasting, dwaling en ongeval. Behoorde ook dit voorbeeld andere Genees-, Heel- en Verloskundigen niet steeds voor oogen te zijn, bij hunne vaak onvoorzigtige beoordeeling over de mistastingen van anderen? DUPUYTREN immers wordt een gezwel vertoond; het is een *aneu-*

zelf als het ware het afdruksel van het organismus opleverende, het mom aannemende van de meest belangrijke veranderingen! Hoe vele *symptomata* zonder ziekten; hoe vele sterfgevallen zonder gekenmerkte ziekten, en hoe vele ziekten en zelfs dooden, zonder zigtbare veranderingen? Welke bedriegelijke omkleedsels verbergen niet de ziekelijke toestanden en doen dezelve ontaarden! Welk eene reeks van herscheppingen, van gebrekkige voedingen, van verkeerde afscheidingen, van ziekelijke

---

rysma. De wereldberoemde man denkt niet aan hetzelve, hij opent het. Eene sterke uitstrooming van slagaderlijk bloed doet hem te laat zijn misslag kennen; maar hij bezit koelbloedigheid genoeg, om de eerste toevallen tot bedaren te brengen, en vervolgens de kunstbewerking te volvoeren, welke in alle gevallen het gezwel noodzakelijk maakte. Zijne gelukkige tegenwoordigheid van geest behoudt den lijder bij het leven. — Een jong meisje had onder den oksel een uitgebreid gezwel, dat den arm in de hoogte deed oprijzen, de vaten en zenuwen drukte, de verrigtingen van de ademhaling moeijelijk maakte. Men moest het wegnemen, DUPUYTREN verrigt zulks met zijne gewone handigheid, de aderen zijn geopend. De verzwakte lijderes doet eene diepe inademing, de ledige en geopende vaten zuigen de lucht in, de lucht ontwikkelt zich in de aderen, dringt door tot in het hart, tot in de longen, men hoort zulks door het daarmede gepaard gaande geluid. De zieke geraakt in bezwijming en sterft. Men staat verbaasd, men is verlegen. DUPUYTREN verzinkt in eene diepe overdenking en dit ongeval, zoo geheel onvoorzien, wordt voor hem de tekst van een der schoonste lessen voor zijne toehoorders, en hij werpt, zich boven zijne eigene ontsteltenis verheffende, zoo als PARISET in zijn *Eloge* zegt, op rekening van de eigenzinnige (?) wetten der natuur, hetgeen de kwaadwilligheid aan zijne onvoorzigtigheid toeschreef.

wijzigingen van allerlei aard, hebben er niet in dat geheimzinnige *laboratorium* van het leven plaats, waarvan het leven zelf alleen de sleutel bezit, en van welke hetzelve alleen de oplossing verschaffen kan.

En wat zullen wij nu van die schrikbarende verscheidenheid van *facta* zeggen, die wij thans in derzelver wezenlijk bestaan kunnen gadeslaan? Zij is het juist, welke de kennis vordert van beginselen; en te weten, dat de ziekten en derzelver voorwaarden zoo veranderlijk zijn, levert reeds een dier beginselen op. Het is deze veranderlijkheid der *facta*, welke iets noodzakelijk maakt, dat aan het onveranderlijke grenst, even als de verschillende indrukken op onze zinnen, de reuk, de smaak, het geluid en de kleuren, eene gewaarwording vereischen van gevoelen, welke eenig in haren aard aan dezelve die *éénheid* verschaffen kan, welke hun ontbreekt, en dat is geenszins de rol, die de Ziektekundige Ontleedkunde, maar de Pathologische wetenschap vervullen kan. De overeenkomst en het verschil der ziekten vorderen, inderdaad, dat men dezelve tot eenige oorspronkelijke vormen terugbrengen en verzamelen, dat men de wetten vinden kan, die dezelve voortbrengen en genezen, om alzoo eene *algemeene Ziektekunde* te vormen. Zij is het, welke door de beoefening van de algemeene voorwaarden, van alle die de ziekte eigen zijn, zelfs van de meest verschillende, zich zamenstelt en vormt. In tegenoverstelling van de *systemata*, houdt zij zich meer met de begin-

selen, dan wel met eenig enkel beginsel onledig, en het is zoo wel uit de tegenstrijdigheden zelven der ziekten in derzelver ontstaan, voortgang, ontwikkeling, toeneming, beslissing en genezing, dat zij even veel voordeel trekt, als uit derzelver gelijkvormigheden. Maar nog meer, in plaats van zich met de stelsels in de Geneeskunst te vereenigen, beoordeelt zij die en vernietigt ze onder die beoordeeling, want terwijl deze de wetenschap als *van ter zijde* beschouwen, beschouwt de algemeene Ziektekunde dezelve juist *van voren*, en vormt zich niet eerder, dan nadat zij die stelsels stuk voor stuk heeft afgebroken.

Zal nu Ziektekundige Ontleedkunde, zich meester maken van de overblijfselen onzer organen, en in die overblijfselen eenig spoor kunnen vinden van de zoo wankelbare als vlugge werking van het leven? De algemeene Ziektekunde verschaft haar alle de gerijfelijkheden, om op haar gemak de veranderingen onzer weefsels na te gaan, zij strekt haar zelfs niet zelden tot leidsvrouw. Maar zoodra gene zich vermeten zoude hare plaats in te nemen, en zich verbeelden alleen de wetenschap uit te maken, weerhoudt deze haar en leert haar met nadruk, of naar gelang der gevallen, *herinnert* zij haar, hoe de Geneeskunst sedert tweeduizend jaren, zich als wetenschap, zonder haar gevormd heeft; dat, indien zij haar volmaakt en in velerlei opzigten ten dienste staat, het haar nogtans niet voegt de verklarende wetten der *facta* voor te schrijven, maar die van eene volkomener hoogere wetenschap te ontvan-

gen. Dan eerst wanneer zij zich als een tak der Geneeskunde wil beschouwd hebben, met het lofwaardig oogmerk, om de geschiedenis der ziekelijke aandoeningen te verrijken, zal de algemeene Ziektekunde haar van ganscher harte toejuichen. Zij zal BONNET, MORGAGNI, BICHAT, om van geen levenden te spreken, den welverdienden lof niet onthouden, die hun toekomt, en dezelven in velerlei opzigten bewonderen; maar zal zich daarbij niet kunnen weêrhouden aan BONNET te gemoet te voeren, dat hij zich somtijds vergist heeft, door de geringste afwijkingen of veranderingen voor de oorzaken van den dood te houden; dat hij soms de uitwerkselen der veranderingen met die der oorzaken verward heeft. Zij zal hem verwijten, dat hij geen ander voorwerp ter nasporing gekozen heeft, dan *zonderlinge*, *in het oogvallende*, *buitengewone* veranderingen, en alzoo dien regel uit het oog verloor, welke voorschrijft, dat men bovenal de algemeene aandoeningen bestuderen moet. Zij zal MORGAGNI over het denkbeeld dier *thermometrische schaal* berispen, welke, volgens hem de getrouwe overbrenging, zoo wel wat den aard als den graad der verschijnselen tot de veranderingen, en van deze tot gene moest opleveren. Zij zal het voor BICHAT niet kunnen verbergen, dat hij, welligt buiten zijn toedoen, de waarneming al te stoffelijk gemaakt heeft, toen hij aan zichzelven de vraag deed: *wat beteekent de waarneming, indien men de zitplaats van het kwaad niet kent?* Een denkbeeld, dat tot spreuk en dekmantel van alle de dwalingen van den tijd heeft aanleiding gegeven.

De algemeene Ziektekunde heeft altijd over de wetenschap een wakend oog gehouden, wanneer de Scheikunde met hare *analyses* haar verleiden, de Physiologie met hare *proefnemingen* haar verlustigen, de anatomische Pathologie haar met hare *lijken* verzwelgen wilde.

Daarom zeide teregt de vertaler van het werk van HOPE (*Grundzuge der Pathologische Anatomie in ihrer Verbindung met den Krankheitssymptomen*): »het Ontleedkundig element is slechts een op zichzelf staand, hoezeer ook belangrijk bestanddeel der Ziekte; maar bovendien bestaan er nog vele momenten, welke te zamen genomen de Ziekte uitmaken. Nadeelig wordt de Pathologische Ontleedkunde door eenzijdige aankweeking en beoefening, zoo als BROUSSAIS en zijne leerlingen bewijzen: door valsche besluiten, daar men veelal voor oorzaak der Ziekte hield, wat uitwerksel van dezelve was, en veel, wat door toevallige oorzaken was voortgebragt, als het wezen der Ziekte beschouwde." En ANDRAL had gelijk, toen hij zeide: »*L'anatomie pathologique n'est qu'un des nombreux points de vue, sous lesquels peut être envisagé la science de l'homme malade.*"

II.

BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS DER HEELKUNDE, VAN HET EINDE DER 15de TOT DE 16de EEUW.

Ik had in eene der vergaderingen (April 1840) van het genootschap, ter bevordering der Genees- en Heelkunde (*), de oplettendheid gevestigd op het zoo fraaije werk van den Heer J. F. MALGAIGNE van *Parijs*, ten titel hebbende: *Oeuvres completes* D'AMBROISE PARÉ, en daarbij ten slotte opgegeven, dat ook dit werk verrijkt was geworden met eene Inleiding, de Geschiedenis der Heelkunde van het Oosten, van de 6de tot de 16de eeuw bevattende, door welke men in de gelegenheid gesteld wordt, om met mannen, wier namen naauwelijks meer genoemd worden, en wier geschriften als vergeten zijn, van nabij bekend te worden. Ik wilde als zoodanig de Genees- en Heelkundigen nader met eenen man bekend maken, die op het einde van de vijftiende eeuw eenen welverdienden roem, in het eene zoowel als andere gedeelte der kunst, te beurt viel, en die op alle zijne voorgangers eene

(*) Zie deswege *Verslag van den staat en de werkzaamheden des genootschaps*, 1836—1841, pag. 21.

belangrijke uitzondering maakte, door de eigenaardige rigting, die zijne denkbeelden namen, daar hij, als van de Arabieren zich losrukkende, een ander gezag aannam, en wiens werk als de eerste uitdrukking van nieuwe wetenschappelijke meeningen te beschouwen is; ik bedoel ANTONIUS BENIVIENI van *Florence.*

Alvorens tot hem en zijn werk over te gaan, waartoe natuurlijk MALGAIGNE en zijn werk mij ten leidsman verstrekken zal, zij het mij vergund, datgene op te geven, wat ik omtrent dien vermaarden man, bij de verschillende onder mij berustende schrijvers, die zich in meerdere of mindere mate met de geschiedenis der Genees- en Heelkunde bezig hielden, geboekt gevonden heb.

Ik vind bij KESTNER (*): Inde a laeta illa litterarum et scientiarum palingenesia ac restauratione, varii exoriebantur, qui neglectam tamdiu morborum historiam, a pulvere suscitatam quasi, rursus excolendam sibi sumebant. In hac igitur periodo nefas fuerit, praeteriisse sequentes saeculi a decimo sexti scriptores. ANTONII BENIVENII, *De abditis nonnullis ac mirandis morborum ac sanationum causis, liber. Florentiae* 1507. 4. *luci expositus publicae.* etc.

Bij BLUMENBACH (†) ad eundem quoque perio-

(*) CHR. G. KESTNERI, *Bibliotheca medica optimorum per singulas Medicinae partes auctorum delectu circumscripta et in duos tomos distributa.* Jenae 1746. 8vo. pag. 469. § VIII.

(†) *Introductio in historiam medicinae litterariae.* Goett. 1786. pag. 148. § 179.

dum referre licit, quamque jam a 1502 obierit ANT. BENIVENIUM, Florentinum, qui fere primus et princeps utilissimi observationum medicarum *singularium* instituti auctor censendus est.

Bij J. CHR. G. ACKERMANN (*), Pertinent porro ad eos, quorum Opera Graceorum medicina restaurata est.... ANTONIUS BENIVENIUS, libri celeberrimi de abditis morborum et sanationum caussis, in quo singulares morborum historiae enarratae sunt, auctor: —

Bij KURT. SPRENGEL (†), Zwey Italiëner machten in diesem Jahrhundert eine merkwürdige Epoche, an welcher men schon den Einfluss des bessern Geschmacks bemerken kann. Sie waren Beobachter, die sich nach dem Muster der Griechen gebildet hatten, und ungeachtet sie eben so fest an dem hergebrachten Lehrsystem hingen, als alle übrigen Aerzte dieses Zeitalters, so trugen sie doch in einer viel reineren Sprache weit mehr eigene Beobachtungen vor, als man seit *Ebn Zohrs* Zeiten in den Schriften der Aerzte zu finden gewohnt war. ANTON BENIVIENI, ein Arzt zu Florenz, der ums Jahr 1503 starb, ist der erste von diesen einfachen und treuen Beobachtern. *Unter der von ihm aufgezeichneten Fällen kommen einige sehr wichtige Bemerkungen über die Operation des Staars und*

(*) *Institutiones Historiae Medicinae.* Norimbergae 1792. pag. 379. § 464.

(†) *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzneikunde.* Zweyte umgearbeitete Auflage. Halle 1800. Zweyter Theil. S. 633. § 81.

des Steins vor, welchen beweisen, dat er ein sehr guter Wundarzt war.

Bij NICOLAI (*), ANTON BENIVIENI zu Florenz, lebte zu Ende des 15ten Jahrhunderts. Er war ein denkender Arzt, guter Beobachter und hatte vorzüglich durch das Studium der besten griechischen Werke sich ausgebreitete medicinische und Sprachkenntnisse erworben. Er schrieb ein Werk onder den Titel: *De abditis morborum causis*, welches viele interessante Beobachtungen enthält, auch war er zu gleicher zeit ein geschickter Wundarzt, wie men aus seiner Beschreibung verschiedener Operationen: *besonders die des Steins und Staars*, sehen kann. Er starb im Jahr 1503.

Bij BERNSTEIN (†), ANTON BENIVIENI, Arzt zu Florenz, und trefflicher Beobachter, starb im Jahr 1502. Dieser war der Erste, der seit dem ANTYLLUS, nach einem Verlauf van fast 14 Jahrhunderten die *Bronchotomie* wieder vornahm. *Ein geschwür in der Luftröhre öffnete er, indem er von aussen die Luftröhre durchschnitt und den Kranken dadurch vom Tode rettete.* Er beobachtet einen Fall, wo bey einer Bauchwassersucht sich eine freywillige Oeffnung am Nabel bildete, und die Kranke, nach ausgeflossenen Wasser, gesund war, und zog daraus der Schluss, dass es am besten seyn würde, *die Paracenthesis im Nabel zu machen*, wo die

---

(*) *Das merkwürdigste aus der Geschichte der Medicin.* Rudolstadt. 1818. 2te Aufgabe. Erster Theil.

(†) *Geschichte der Chirurgie vom anfange bis auf die jetzigen Zeit.* Erster Theil. Leipzig 1822.

Natur selbst den Weg dazu zeigt. — Er erzählt auch glückliche Beyspiele davon, dass, zumahl bei Frauenzimmern, der Stein bisweilen durch blosse Erweiterung der Harnröhre, wie *Pet. Franco* vorgeschlagen, heraus geschafft werden könne.

Bij LESSING (*), ANTON BENIVIENI zu Florenz, zeichnete sich zuerst wieder durch eigene und einfache Beobachtungen aus, die er in einer viel reinere Sprache, als die Aerzte bisher, vortrug. Sein werk: *de abditis morborum causis*, Basel 1529, überwiegt an innern Werth alle gleichzeitigen Compendien und Commentaren, und ist wieder das erste Muster einfacher und treuer Beobachtung der Natur. *Nach* ASKLEPIADES *und* ANTYLLUS war er der *Erste* wieder, der die *Bronchotomie* verrichtete, so wie er auch überhaupt die Irrthümer der Araber nach zu weisen und zu verbessern suchte.

Bij ISENSEE (†) das pathologisch-anatomisch-werk: *De abditis morborum causis* des ANTON BENIVIENI, dessen Sprache und Forschungsgeist auf MORGAGNI vorbereiten, is hier zu rühmen. Er verrichtete auch, was die Chirurgie betrift, nach ANTYLLUS zu erst wieder die *Bronchotomie*, etc.

W. BLACK (§) maakt van den meermalen ge-

(*) *Handbuch der geschichte der Medizin, nach der Quellen bearbeitet.* Berlin 1838. Ersten Band. S. 314.

(†) *Die Geschichte der Medizin und ihrer Hülfswissenschaften.* Erster Theil. Berlin 1840. S. 228.

(§) *An Historical Sketch of Medicine and Surgery.* London 1782, etc. — *Esquise d'une Histoire de la Médicine et de la Chirurgie, traduit de l'Anglais.* Paris 1798.

noemden geen gewag, maar zijn Fransche vertaler, Dr. CORAY, maakt in eene noot, bladz. 330 van zijne overzetting, van hem gewag, zeggende: BENIVIENUS, Médicin de Florence, mort en 1502, est presque le premier qui s'est occupé de l'histoire des cas particuliers des maladies.

Bij JOURDAN (*) vindt men ook van BENIVIENI gewag gemaakt, er bijvoegende, dat onder de door hem medegedeelde waarnemingen, men de zoodanige vindt, die betrekking hebben op de cataract, de lithotomie, de galsteenen en de abcessen van het mesenterium.

En nu ter zake. Men heeft meermalen en te regt opgemerkt, dat belangrijke politieke gebeurtenissen, zoo wel als ook ontdekkingen in het gebied der kunsten en wetenschappen, niet zelden van eenen gunstigen invloed waren op de ontwikkeling en het volgend leven van sommige menschen. Dit schijnt ook op ANTON BENIVIENI toepasselijk te zijn. In de 15de eeuw hadden er zoodanige ontdekkingen plaats gehad, die op de kunst eenen grooten invloed uitoefenden: het waren die van vele belangrijke handschriften en van de boekdrukkunst; en hoezeer de verstandigen nog maar weinig voorbereid schenen om de daaruit voortgevloeide som van

(*) *Dictionnaire des sciences Médicales. Bibliographie Médicale.* Paris 1820. Tom. 2. pag. 148.

geheele nieuwe kundigheden te ontvangen en te verteren, zoo was het echter te voorzien, dat zij daardoor in beweging gebragt en opgewekt zouden worden. Bovendien hadden er twee omstandigheden plaats, die geheel *onvoorzien* waren, en op nieuw dien reeds opgewekten geest nog sterker opwekten. De ontdekking van *Amerika*, van een gedeelte der wereld, hetwelk noch bij de Arabieren, noch bij de Ouden bekend was, had plaats gehad; daarbij ontstond er weinige jaren na die ontdekking eene Epidemie, vergezeld gaande van geheel onbekende kenmerken. Toen moest men op zich zelven gaan waarnemen, en nieuwe beschrijvingen vormen. Dit gaf aanleiding, dat velen zich voor mondig verklaarden, die ziekte als geheel nieuw beschouwden, en haar van uit de nieuw ontdekte wereld deden ontstaan. Talrijke geschriften, voor en tegen, zagen het licht. Het geschil hield aan. Dit had vooral onder de geneeskundigen plaats, die door hunne meer vrijzinnige opvoeding en stand als geschikter beschouwd konden worden, dan de Heelkundigen van dien tijd, om van de nieuwe denkbeelden gebruik te maken, terwijl echter die Heelkundigen zelven, op hunne beurt, op eene algemeene en zeer belangrijke beleediging oplettend gemaakt wierden, van welke tot dusverre hunne boeken geen gewag gemaakt hadden, omdat zij haar met geen eenig hoofdstuk van GALENUS, noch van de Arabieren hadden kunnen in verband brengen. De wonden, door schietgeweer voortgebragt, namen hare plaats in de boeken der kunst, en

werden zelfs het onderwerp eener bijzondere theorie. Zoo was het met den staat der zaken in *Italië*, bij het einde der 15de eeuw gelegen, die vele belangrijke vooruitzigten voor de toekomst opende. Dezelve waren reeds, voor een gedeelte, verwezenlijkt geworden, daar wij hier in de kunst eenen man ontmoeten, die in kennis en verstand velen zijner tijdgenooten overtrof: die man was nu ANTONIE BENIVIENI van *Florence*. In 1440 aldaar geboren, van een aanzienlijk geslacht, ontving hij eene liberale opvoeding: hij zelf verhaalt, in het Grieksch door eenen geestelijke, FRANCOIS DE CASTILLON, onderwezen te zijn. Zijne lessen in de Hoofdkerk nemende, was hij op zekeren dag zeer vroeg die kerk binnengekomen, en werd door eenen hevigen schrik bevangen, daar hij vlammen uit den steenen vloer naar het gewelf zag opstijgen. De schrik had hem zoodanig aangetast, dat de koorts daarvan het gevolg was. Zijn meester, een schrander man, en vrij verre in de wijsbegeerte gevorderd, schreef deze dwaallichten toe aan de dampen, uit de grafkelders opgerezen, die nu, met de buitenlucht in aanraking komende, vlam vatteden; men was toen in de maand van Julij. Deze verklaring was inderdaad, voor het toenmalig tijdvak, zeer verre gevorderd.

Naar het door BENIVIENI zelven uitgegeven werk te oordeelen, blijkt het, in alle opzigten, dat hij de geheele kunst van genezen omvatte, maar zich bijzonder op de Heelkunde toegelegd had. Hij had in *Florence* eene uitgebreide praktijk, waar men

hem uit naburige plaatsen consulteren kwam. In 1470 was hij begonnen de praktijk uit te oefenen, en had van dien tijd af de gewoonte, al datgene op te teekenen, wat hem merkwaardig toescheen. Even als alle schrijvers dier eeuw, had hij het voornemen opgevat, om zijne waarnemingen in een groot werk over de Geneeskunst, waarmede hij zich onledig hield, te verspreiden, maar het lot besliste anders. BENIVIENI, overleed in 1502, voordat hij de laatste hand aan zijne geschriften leggen konde: zij gingen over in de handen van zijnen broeder JERONIMUS, een man van een schrander oordeel; hetgeen daaruit is op te maken, dat deze al de leerstellige geschriften met zoo veel zorg bewerkt, evenwel nog als te onrijp beschouwde, om het licht te zien: terwijl hij daarentegen veelvuldig alle de eenvoudige waarnemingen, welke in overhaasting, zonder rangschikking, zonder verbetering, op kleine aanteekeningen geschreven waren, waarvan sommige gescheurd en met doorhalingen voorzien, bijeenverzamelde, het kernachtige of wezenlijke uittrok, daarvan een nieuw zamenstel maakte, en het vóór het ter drukpers te geven, aan JAN ROSATUS, een bekwamen geneesheer en oud vriend van zijnen broeder, ter beoordeeling ter hand stelde, wiens oordeel zeer gunstig was. Op deze wijze zag dit geschrift, van zoo veel waarde voor het toenmalig tijdvak, het licht, voor het grootste gedeelte, uit broederlijke liefde, aan ANTONIUS BENIVIENI toe te schrijven, maar dat zijnen luister aan JERONIMUS, immers voor een goed gedeelte te danken had.

Hetzelve bestaat uit honderd en elf hoofdstukken, van welke het grootste gedeelte met de opgave van eene of meerdere waarnemingen opgevuld is. Te *Bazel*, te *Parijs* en elders herdrukt, met grooten lof door alle Boekenbeschrijvers vermeld, zoude men kunnen vooronderstellen, zegt MALGAIGNE, dat hetzelve genoegzaam bekend moest zijn; het is intusschen opmerkelijk, welke dwalingen te dezen opzigte door zekere Historieschrijvers gemaakt zijn, die bij BENIVIENI waarnemingen met lof vermeld hebben, welke nogtans niet bij hem voorkomen. Zoo onderscheidt KURT SPRENGEL, door anderen al te getrouw nageschreven, in den Schrijver *eenige belangrijke aanteekeningen over de kunstbewerking van den cataract en van den steen*, *bewijzende dat hij een zeer goed Heelmeester was* (*).

(*) Vergelijk hiermede, hetgeen ik omtrent den schrijver uit KURT SPRENGEL heb opgegeven. Ik erken, dat die geleerde aldaar omtrent BENIVIENI gezegd heeft, dat bij hem belangrijke aanmerkingen over de operatie van den cataract en den steen voorkomen, maar het baart toch verwondering, dat SPRENGEL, in zijne in 1805 uitgegevene *Geschichte der Chirurgie*, Erster Theil, bij de beschrijving van de *operatiën der Katarakten*, geen woord van BENIVIENI, noch van de zaak melding maakt; terwijl hij later, over de *Operation des Blasensteins* handelende, s. 285, § II, dit heeft opgeteekend: «*Indessen fand man doch, dass, zumahl bey Frauenzimmern, der Stein bisweilen durch blosse Erweiterung der Harnröhre, wie* PET. FRANCO *vorgeschlagen, heraus geschafft werden könnte.* ANT. BENIVIENI *und* CHRISTOPH DE LA VEGA *erzählen solche glückliche Beyspiele;*" waar hij dus niet bepaaldelijk van de operatie van den steen, maar eeniglijk van de wegneming uit de verwijde urethra bij de vrouw spreekt, iets waarvan ook B. gelukkige voorbeelden mededeelt.

Zoude het te gelooven zijn dat juist BENIVIENI, noch van de eene, noch van de andere kunstbewerking gewag maakt. Te vergeefs, zegt MALGAIGNE, heb ik nagespoord, wat SPRENGEL in dwaling gebragt kan hebben; er wordt wel gewag gemaakt van een jong meisje, dat zich, door onvoorzigtigheid, met een klein puntig mesje in het oog gestoken had, en ten gevolge daarvan eene groote hoeveelheid van het waterachtig vocht van het oog verloor, en dadelijk van het gezigt beroofd werd, dat zij echter naderhand terug bekwam, maar het woord *cataract* wordt aldaar zelfs niet gespeld. Ik vinde vervolgens een ander geval vermeld van eenen *blaassteen*, die, na de blaas en het scrotum doorboord te hebben, eindelijk voor het gezigt te voorschijn kwam, *tandem in conspectum venit*, en welken BENIVIENI toen extraheerde, maar er wordt geen enkel woord van de steensnijding gesproken. Eindelijk maakt de Schrijver een weinig verder gewag van eenen steen bij eene vrouw; maar hij heeft inderdaad alle reden om zich te verwonderen dat die waarneming tot dusverre op den achtergrond gebleven is; HALLER zelf haar op geene andere wijze opgevende dan onder den onnaauwkeurigen titel van *unco avulsus de femina calculus*. Het is inderdaad een zeer geloofwaardig voorbeeld, en het eerste dat ongetwijfeld met opzigt tot de steensnijding met goed gevolg in het werk gesteld is. Ziet hier hetzelve woordelijk: »Het is zeker dat de steen zich niet eeniglijk bij den man, maar ook bij de vrouw ontwikkelt. Eene non leed sedert twaalf dagen aan

eene pisopstopping, de pisbuis verstopt zijnde door eenen steen, waarbij zich eene aanmerkelijke bloedvloeijing gevoegd had. Bijgevolg, daar de hinderpaal noch door de sonde van koper, noch door andere geneesmiddelen konde weggenomen worden, kwam ik tot een ongewoon, maar volstrekt gepast besluit, en bragt een haak achter den steen, uit vrees dat de schokken denzelven weder in de blaas drijven zouden, en klopte nu met een aan den voorkant stomp gemaakt ijzer tegen den steen zelven, totdat de herhaalde kloppingen denzelven in stukken gebroken hadden; daarop haalde ik met de noodige en meestmogelijke voorzorgen den haak en het kloppend werktuig te gelijk uit, welke gelijktijdig de brokken steen en de urin ontlastede, en de non was dadelijk genezen." (cap. 80.)

Sprengel is niet minder ongelukkig, wanneer hij benivieni daarom prijst, omdat hij het eerste sedert antyllus *het leven van eene zieke gered had door het openen van de luchtpijp, en daardoor uitgang verschaft had aan de etter van een absces, dat zich in het binnenste van die luchtpijp gevormd had.* (Een absces in het binnenste van de luchtpijp!!) Indien benivieni zulk een geval had medegedeeld, zoude men hem teregt van onwetendheid en ligtgeloovigheid beschuldigd hebben; maar hij was er zeker verre af van te vermoeden dat zijne 38ste waarneming, waarop sprengel doelt, en die eenvoudig ten opschrift voert: *angina incisa*, als eene *trachéotomie* zoude beschouwd worden. Het geval zelf is dit. Iemand die noch ademhalen, noch doorslikken kon-

de, zonder dat men in de keel, noch uitwendig, eenige roodheid of zwelling konde ontdekken, wordt door zijne Geneesheeren verlaten; men roept de hulp in van BENIVIENI, nog jong, en stoutmoedig zijnde als jong mensch. Eerst weifelde hij, maar door de omstanders gedrongen, nam hij zijn besluit, deed in het meestbovenste gedeelte van den hals eene insnijding, onder de kaak zelve, en verschafte ontlasting aan een uitgebreid *absces*, met dat gelukkig gevolg, dat de keel tegelijk adem en voedsel doorliet (*). Wie zoude hier op het denkbeeld eener *trachéotomie* gekomen zijn? Voegt hierbij dat een dergelijk geval (cap. 104) zich aan BENIVIENI bij het einde zijner loopbaan voordeed.

(*) Ik zie niet in, dat KURT SPRENGEL vooronderSteld heeft, dat in dit geval eene *Trachéotomie* verrigt zij, en dat deze geleerde schrijver wel zal geweten hebben, dat, hetgeen BENIVIENI verrigtte, geenszins den naam dier kunstbewerking verdient; BERNSTEIN, NICOLAI en ISENSEE zijn eerder als de zoodanige te beschouwen, die daaraan den naam van *Bronchotomie* gegeven hebben. BENIVIENI schijnt CELSUS gevolgd te hebben, die, over de *angina* sprekende, zegt: »*Ultimum est, incidere satis altis plagis sub ipsis maxillis supra collum, et in palato circa uvam, vel venas, quae sub lingua sunt; ut per ea vulnera, morbus erumpat.*" C. CELSI Medicina, Lib. VIII, ex recensione Leonardi Targini. Edinb. 1831, pag. 157.

In THOMAS FIENIS, libris chirurgicis duodecim, de praecipuis artis chirurgicae controversiis, HERMANNI CONRINGII cura, editis, edit. 2*a*. Lond. 1732, Cap. V, pag. 67, vind ik omtrent het door CELSUS opgegevene, gevoegd: »*Hanc methodum secutus etiam est* BENIVENIUS," etc.; zeer juist daarop latende volgen: »*sed de illa sectione, qua Trachea non secatur, sed tantum cutis et caro externa, nos hic non loquimur. Altera sectio est quâ ipsa Trachea aperitur.*"

Maar de jaren hadden het voormalig vuur der jeugd uitgedoofd. Hij dacht hier volstrekt niet aan eene *trachéotomie*, zelfs kwam hem de insnijding van het absces niet eens in de gedachte. Hij schreef eeniglijk bloedontlastingen, koppen en inwrijvingen voor; en ziende dat het kwaad toenam, verlaat hij den zieke, denzelven aan de Voorzienigheid en de Natuur overlatende, en verklarende dat hij den nacht niet zoude doorkomen. De Natuur wedersprak echter deze vreesselijke voorzegging, het absces brak van zelf door, en de zieke werd gered, en iets dat opmerking verdient, zoo herinnert dit geval den Schrijver zelven niet eens aan hetgeen hij voormaals opereerde, en bragt bij hem niet eens het minste nadenken te weeg tot de zoo natuurlijke aanwijzing die uit deze daadzaken voortvloeit, door namelijk een uitgang van dit absces aan den hals te geven.

Er komen bovendien in dit werkje van BENIVIENI een aantal even belangrijke facta voor, die getuigen zoowel van den naauwkeurigen waarnemer als bekwamen Heelmeester. Zijn eerste hoofdstuk is gewijd aan de beschrijving van *le mal français*, dat hij uit *Spanje* laat ontstaan en als eene soort van *impetigo* of *lichen*, of eerder nog als met de *mentagra* overeenkomst hebbende beschouwt. Het is eene uitnemende schilderij, geschilderd naar de Natuur, door eenen man vrij van vooroordeel, zonder stelsel, zonder théorie, en waarheen het genoegzaam zijn zoude de latere Schrijvers over de *syphilis* te verwijzen, die volstrekt beweren dat de tegenwoordige venussmet van de Epidemie van 1496 afkomstig is.

Benivieni heeft eene navelbreuk gezien, waarschijnlijk bekneld zijnde, waarop de dood binnen drie dagen gevolgd is, en eene andere breuk door de *vulva*, waaronder evenzeer eene *hernia inguinalis*, of eene *hernia vaginalis* bij de vrouw is op te vatten (cap. 5). Hij vermeldt ook een geval bij den zoon van petrus guichardin, en waarschijnlijk bij den beroemden Geschiedschrijver van dien naam, van eene uitzetting van de maag, welke eenvoudig eene *hernia epigastrica* schijnt geweest te zijn. Hij hield haar binnen door middel van eene ijzeren plaat, ondersteund door eenen ijzeren band; eene eerste vermelding van eene metalen bandage aan die soorten van breuken aangewend (cap. 40). Hij heeft ook gewag gemaakt van vele soorten van *fistulae*, van eene *vesico-rectalis* bij een jong voorwerp; van *fistula-urinara* zich tot aan de kuit uitstrekkende ten gevolge eener slecht genezen wonde. Hij maakt ook aldaar (obs. 7) gewag van een geval van *hypospadias*, en verder van eenen *anus* die in de *vagina* zich opende bij een jong meisje, die met dat gebrek zestien jaren geleefd heeft (obs. 86). Bij een ander jong, reeds huwbaar meisje, werden de menses teruggehouden door het hymen. Benivieni sneed dit vlies met een volkomen goed gevolg door. Maar geraadpleegd zijnde over eene *obliteratio* van de *vagina*, gevolgd door *le mal francais*, en vrij hoog zittende, weigerde hij eenige kunstverrigting te doen. Zoodanigen regel volgde hij bij de *obliteratiën* van den *anus;* in een geval waar de opening eeniglijk door een vlies gesloten was,

ging hij tot de insnijding over; in een ander geval, waar de sluiting hoog zat, en niet toeliet dat men het einde van den darm voelen konde, liet hij den zieke aan eenen onvermijdelijken dood over. (obs. 28, 30, 31).

Eene verzwering aan de kaak had sedert drie jaren plaats: BENIVIENI ontdekte dat dezelve onderhouden werd door *caries* van den wortel van den tand; hij trok denzelven en genas zijnen zieke. (obs. 22). In een geval van *caries* van de *fibula*, zelfs voor dat er eenige verzwering aan de huid plaats had, ontblootte hij het been, sneed daarvan een groot gedeelte weg, en verkreeg eene genezing, welke vele anderen voor onmogelijk geoordeeld hadden. (obs. 25).

Bij de *traumatische* bloedstortingen ziet men hem nu eens het gloeijend ijzer, dan eens de onderbinding aanwenden. Het verdient opmerking, dat hij in het eerste geval met een slagader, in het tweede met een ader alleen te doen schijnt te hebben. (obs. 49 en 68).

Bij een jong meisje was, ten gevolge van het branden met kokend water, de voorarm geheel aan den schouder door een sterk lidteeken aangehecht. Het geval wordt als ongeneeslijk beschouwd; BENIVIENI, nog jong zijnde, dorst zulks te ondernemen, hij snijdt langzaam het lidteeken door, scheidt de twee ledematen tot aan het gewricht van den elboog, en aldaar gekomen zijnde, kon hij het zoo verre niet brengen, dat zij den voorarm kon uitstrekken; eene onvoorziene moeijelijk-

heid, die de geheele kunstbewerking dreigde nutteloos te maken. Wat zal nu onze Heelmeester doen? Hij beveelt de zieke, om met de hand een vrij zwaar gewigt te dragen, om daardoor van lieverlede tot de verlangde *extensie* te geraken, en een gelukkige uitslag bekroont dit werk. (obs. 82) (*).

Die geduchte verscheidenheid der *gangraena*, welke zich vooral bij grijsaards openbaart, en welke AMBROSIUS PARÉ zelf niet gekend heeft, is door BENIVIENI beschreven, tot wien men voortaan, wat hare geschiedenis aangaat, moet opklimmen. (obs. 71).

» Wanneer zij," dit zijn zijne woorden, » die door eene zwarte zweer worden aangetast, welke de Grieken *gangraena* noemden, en deze aan eene *teen* begint en het voorwerp oud of cacochymisch is dan sterven zij spoedig. Ik heb op deze wijze binnen weinige dagen CAMBINUS, CAROLUS en THOMAS, inwoners van *Florence*, en vele anderen zien sterven. Het vleesch begint van lieverlede in de wond zwart of loodkleurig, vervolgens dor en droog te worden; de omringende huid is met zwarte puisten bedekt, terwijl men op eenigen afstand dezelve gevoelloos, loodkleurig en bleek vindt. Het kwaad gaat voort totdat het de beenderen zelfs heeft ingenomen; indien men al hetgeen dor is, en zelfs aan de tegenoverzijde uitsnijdt, en zelfs in de gezonde dee-

(*) HALLER, deze belangrijke waarneming opgevende, bedroog zich grovelijk, toen hij aan haar ten opschrift gaf: *Humerus a Corpore separatus.* BENIVIENI heeft als opschrift: *Brachium ab humere deductum.*

len insnijdt, komt de *gangraena* terug en neemt steeds toe."

Men schrijft aan J. L. PETIT de eerste opgaven toe, ten minste in lateren tijd, omtrent de *Coxalgiën;* maar BENIVIENI heeft twee lijkopeningen gedaan, welke tot deze ziekelijke aandoening betrekking hebben, en waar de beenderen weggeknaagd, en als in poeder en asch veranderd waren. (obs. 29.)

Van de twee nu nog volgende daadzaken, heeft de eerste met geene andere overeenkomst, dan met die belangrijke waarneming, welke A. COOPER vermeld heeft van eenen matroos, die zichzelven eene luxatie van den *femur* op den hals haalde, vijf jaren oud, door uit den mast op het dek te vallen.

»NICOLAAS de bouwmeester, van eenen hoogen toren gevallen zijnde, zonder daarvan eenig letsel te bekomen, won door den vreesselijken val integendeel, daar hij nu regtop gaan konde, terwijl hij te voren op een been hinkte." (obs. 55.)

De tweede, nog zeldzamer, en welligt tot dusverre met niets daarmede overeenkomende, in de jaarboeken der kunst voorkomende, is deze:

Een Monnik klaagde mij, dat de beenderen van zijnen schedel van lieverlede en van dag tot dag wegknaagden. Zijn hoofd ontblootende, en naauwkeurig met mijne handen bevoelende, bespeurde ik, dat het voorhoofd reeds bijkans geheel van zijn beenachtig overtreksel beroofd was, en, hetgeen allerzonderlingst was, er had noch aan de huid, noch in de zachte deelen eenige zigtbare verandering plaats, zoodat ik, naar de oorzaak van dit

verschijnsel zoekende, meende, dat hetzelve door een zeer dun vocht moest voortgebragt zijn, dat, deszelfs loop dwars door de zachte deelen genomen hebbende, zonder ze te beschadigen, maar, in het been meer tegenstand gevonden hebbende, dit weggeknaagd had, even als de bliksem somtijds het goud smelt, zonder eenig nadeel aan de beurs toe te brengen, die hetzelve bevat." (obs. 18.)

Zietdaar, wat ik omtrent BENIVIENI en zijn geschrift, naar aanleiding van MALGAIGNE, gewenscht heb mede te deelen. Men zal daaruit over de verdiensten van dit, in de 15de eeuw geschreven werk, genoegzaam kunnen oordeelen. Ik ben sedert in de gelegenheid gekomen, om uit de Leidsche Bibliotheek te verkrijgen het oorspronkelijke werk van B. zelven, en heb zelfs daarbij bespeurd, dat REMBRAND DODONAEUS, bij de door hem te *Leiden* in 1585 uitgegevene *Medicinalium observationum exempla rara* het werkje van B. in klein 8vo gevoegd heeft, met eenige weinige aanteekeningen vermeerderd. Het is uit dit oorspronkelijk geschrift van B., waaruit ik nog twee waarnemingen gekozen heb, die bij MALGAIGNE niet voorkomen en hier volgen. De eerste is de 105de, ten opschrift hebbende *a vitio lienis curatus*. »Velen worden door een gebrek van de milt aangetast, de linkerzijde zwelt en wordt hard op het gevoel. Dit lang aanhoudende, beginnen de onderste ledematen te zwellen. Velen hebben wij genezen, onder welke een, die zeven jaren lang aan dit ongemak lijdende was, en na verschillende geneesmiddelen gebruikt te hebben, alleen door het gebruik van

capparis, en door gedurende een geheel jaar het water te drinken waarin de smid dikwijls het gloeijend ijzer bluschte, genezen wierdt: er in de 15de eeuw bijvoegende: *tanta ejusmodi aqua contra hoc vitium inest vis atque virtus.*"

De tweede, de 14de van een' heelkundigen aard, voert tot opschrift: *struma ingentis magnitudinis et ponderis.* Dit gezwel had bij eene vrouw die grootte verkregen, dat zij, hetzelve *coxam ipsam et crus occupans*, niet gaan konde; sedert vijf jaren lag zij te bed. Geen Geneeskundige was er te vinden geweest, die of door het *ijzer*, of door eenig ander middel, dit gebrek had durven wegnemen. B. ter hulp geroepen zijnde, en bewogen door de tranen eener ongelukkige, die verklaarde liever te willen sterven, dan zoo te lijden, sloeg om het gezwel een band, daar ter plaatse vooral *qua coxa pendebat.* En daar de af te snijden dikte breeder dan een handpalm was, trok hij dagelijks den band steeds sterker aan, totdat het middelste gedeelte afgesneden was. Daarop brandde hij met een gloeijend ijzer het overige weg, en stilt de bloedvloeijing; onder zorgvuldige behandeling en geschikte geneesmiddelen herkrijgt de vrouw hare vorige gezondheid. De weggesneden vleeschmassa had de zwaarte van zestig ponden.

Hoezeer nu ook deze eenvoudige waarnemer, die eeniglijk opgaf wat hij gezien had, niet geheel vrij te pleiten is van de vooroordeelen zijnen leeftijd eigen, gelijk uit andere waarnemingen, bij hem opgeteekend, blijkt, zoo blijft hem echter eene lofspraak

over, die hem bij uitzondering toekomt, welke hij met niemand deelt, en hem tot op dezen tijd niet gegeven is, hoe veel dan ook de Geschiedschrijvers over de Heelkunde op eene oppervlakkige wijze uit die voortreffelijke bronnen geput hebben; *namelijk*, dat hij de eerste geweest is die het zich tot eene gewoonte, eene behoefte gemaakt, en aan zijne navolgers het nuttige voorbeeld gegeven heeft, om in het lijk, volgens den titel van zijn werk, de *verborgene oorzaken der ziekten* op te sporen. Men meent alzoo de eerste beginselen der *pathologische* ontleedkunde in VESALIUS, EUSTACHIUS, SCHENKIUS, DONATUS, enz. te vinden; maar lang vóór hunnen tijd opende BENIVIENI de lijken niet bij toeval, maar met oogmerk, met volharding.

Voegt, om u daarvan te overtuigen, bij hetgeen wij reeds vermeld hebben, twee gevallen *van steenen in de galblaas*, *een absces in het mesenterium*, eene *vernaauwing van de ingewanden*, twee *gevallen van polypi van het hart*, een *scirrhus pylori*, een *obstructio venarum mesentericarum*, twee *gevallen van ruptura intestinorum*. Hij verhaalt een zeer zonderling geval van een man van vijftig jaar, die ten gevolge eener voorafgegane ziekte, eene volkomene verstopping der buiksontlastingen had en op zoodanige wijze lang geleefd had, werpende alle de voedsels, na verloop van eenige uren, door den mond uit.

Ik zal mijnen tijd, aan dit opstel besteed, niet als verloren beschouwen, omdat ik daardoor mijzelven, en ook mijne lezers, zoo ik vertrouw, meer

van nabij bekend gemaakt heb met eenen man, die aan de kunst eenen wezenlijken luister verschaft heeft, en wien men geen genoegzaam regt heeft laten wedervaren, terwijl hij toch, zoo al niet onder de groote Dogmatici te rangschikken, naar zijnen leeftijd, onder de waarnemers van den eersten rang verdient geplaatst te worden.

III.

HERINNERINGEN EN WENKEN BETREKKELIJK POKKEN, KOEPOKKEN, KOEPOK-INENTING EN POKKENIDENTITEIT.

De geschiedenis der koepok-inenting levert ontegenzeggelijk het bewijs op, hoe uitgestrekt het gebied der waarneming in de Geneeskunst is, en hoe moeijelijk het zij, zelfs bij eenvoudig schijnende onderwerpen, door zinnelijke waarneming tot zekerheid te geraken. Hoevele jaren toch zijn er niet verloopen, sedert de invoering der vaccine; hoevele honderden Geneeskundigen, uit alle landen, hebben aan dezelve hunne bijzondere opmerkzaamheid geschonken; hoevele prijsvragen zijn omtrent haar niet uitgeschreven en bekroond geworden, en wie zoude desniettemin durven verzekeren, dat alles daaromtrent opgehelderd is, en alle partijen, zelfs omtrent de wezenlijkste punten, *eenstemmig* denken.

In den aanvang mijner praktische loopbaan (1806) was de koepok-inenting reeds vrij algemeen ingevoerd, en had onder de Geneeskundigen maar weinige tegenstanders. Ik had geene bepaalde kennis, noch van de *vaviolae verae*, noch van de *spuriae*

verkregen. Al hetgeen ik daarvan wist, had ik uit de lessen van mijne leermeesters, en uit de schrijvers over die ziekte opgezameld. Slechts tweemaal had ik in mijnen akademischen tijd de echte kinderziekte in hare verschrikkelijke gedaante gezien. Zelf in mijne vroegste jeugd door die ziekte, in haren *confluеerenden* aard aangetast, leverde ik het bewijs op, hoezeer eene *causa praedisponens* noodzakelijk vereischt wordt, ter opneming van het *contagium*, daar mijn oudere broeder, hoezeer dagelijks aan mijn bed komende, voedsel en drank als het ware met mij nuttigende; van deze ziekte bevrijd bleef; totdat hij, *tien* jaren daarna, toevallig een door kinderziekte besmet huis binnenkomende, en een aan *variolae confluentes* ziekliggend persoon gezien hebbende, drie dagen daarna even zoo door de *variolae confluentes* op eene hevige wijze werd aangetast, waaruit hij onderscheidene *cicatrices* overig hield.

In datzelfde tijdvak had ik ook geene bepaalde kennis van de *vaccine;* ik had haar nimmer onder de leiding mijner leermeesters in het Nosocomium te *Leiden* waargenomen, noch de vaccinatie zien verrigten, en, bedrieg ik mij niet, dan waren de mij onvergetelijke OOSTERDIJK en PARADIJS geene bepaalde voorstanders dier vaccinatie. Het toen ten tijde uitgegevene werkje van Dr. GOLDSMIT, waarbij de afbeelding gevoegd is van de koepok op den arm van SARA NELMES, strekte mij ten leiddraad, gelijk hetzelve schier dat van alle Geneeskundigen in die dagen was. Verlangende dus, deze, zoo mij toen

reeds toescheen, hoogst nuttige uitvinding aan te wenden, bood zich al spoedig daartoe de gelegenheid aan. Als geneesheer van de Remonstrantsche Diaconie aangesteld, trof ik onder de gealimenteerden voorwerpen aan, die nog niet gevaccineerd waren. Allen, van verschillenden leeftijd, ondergingen die vaccinatie, en hadden, zonder onderscheid, regelmatig afgeloopene koepokken, en, zoolang ik die armen bediende, hebben zich bij die gevaccineerden noch *variolae verae*, noch *spuriae*, noch *varicellae* vertoond, terwijl mij de zoogenaamde *varioloiden* of *gemitigeerde pokken* toen onbekend waren. Als eene bijzonderheid meen ik hierbij te mogen opgeven, iets, dat dan ook door mij aangeteekend was, dat, bij het halfjarig zoontje van eenen CLEE, gealimenteerde van bovengenoemde gemeente, door mij gevaccineerd zijnde, eerst na den *vijftienden dag der vaccinatie* de koepok zich vertoonde, al de haar kenschetsende kenmerken vervolgens openbarende, terwijl van de zes verrigte steekjes slechts eene pok opkomende, deze evenwel genoegzame stof opleverde, om daarmede *opvolgende* welgeslaagde vaccinatiën te verrigten.

Van tijd tot tijd gevaccineerd hebbende, leerde ik het onderscheid tusschen *echte* en *valsche* koepokken kennen, en overtuigde mij steeds, bij de onderscheidene epidemiën van *variolae verae*, die hier ter stede heerschten, van de onschatbare waarde der vaccine. Ik zag tot op den huidigen dag *nimmer*, bij door *mij* gevaccineerden de *variolae verae purulentae, cum febre secundaria* ontstaan, mij overtuigd houdende

van de onmogelijkheid daarvan, omdat de *vaccine* geenszins als eene *uitwendige geringe* beleediging, of plaatselijke aandoening te beschouwen, welke zich door eene of meerdere puistjes op den arm kenmerkt, maar integendeel als eene algemeene aandoening van het gansche organismus aan te nemen zijnde, door hare algemeene werking de vatbaarheid voor de *ware kinderpokken*, welke den een meer, den ander minder, en sommigen in het geheel niet schijnt eigen te zijn, wegneemt, de pokjes zelve niet anders zijnde dan de uitwerking dier onverklaarbare werking, waaraan de geheele dierlijke huishouding deel neemt, en waarbij het alzoo op het getal der pokjes niet aankomt, en welke werking niet vooronderstelt moet worden plaats te hebben in het tweede tijdperk, maar in de eerste dagen der vaccinatie, voordat nog de onmiddellijke vorming der puistjes geschiedt; want dat, *na* derzelver opkomst, het voorwerp door lusteloosheid of koortsachtige beweging, of zwellingen van de okselklieren wordt aangetast, komt mij voor meer onmiddellijk het gevolg te zijn van den ontstekingstoestand der pok zelve, *sympathice* deze verschijnselen voortbrengende. Tallooze resultaten hebben mij doen zien, en bij mij de overtuiging doen geboren worden, dat de Geneeskundigen het vermogen der vaccine niet te hoog aangeslagen, noch aan een ondoelmatig en krachteloos middel, ter voorbehoeding der *ware kinderziekte*, hun vertrouwen geschonken hebben.

Maar verre zij het van mij, te willen beweren dat er eene onmogelijkheid bestaat dat bij hen, die

eene regelmatige koepok doorgestaan hebben, eene andere soort van pokziekte zoude kunnen ontstaan. Ook deze nam ik meermalen waar, maar zag dezelve altijd voor *variolae spuriae* of voor *varicellae* aan, tegen welke de *vaccine* niet beveiligt, evenmin als tegen de *variolae verae*, of tegen de te voren *geinoculeerden*, ja zelfs *gevaccineerden* (in één gezin zelfs nam ik deze allen waar), maar welke, als geheel verschillend in beloop, hoezeer wel eens met onheil dreigende *symptomata* bij derzelver opkomst gepaard, in hare tijdperken en afloop in geenen deele met die *variolae verae* te vergelijken waren. Het waren deze, aan welke men naderhand gemeend heeft den naam te moeten geven van *varioloiden*, of gemodificeerde pokken.

Ook de kinderziekte in haar *discreet* zoowel als *confluëerend* karakter, heb ik sedert waargenomen, maar nimmer in zulk eene afgrijzen voortbrengende gedaante als in het voorjaar van 1839, bij een der kinderen van een voornaam ingezeten dezer stad. Het was niet gevaccineerd geweest. Afzigtelijker, walgelijker, de lucht met zijnen eigenaardigen stank verpestend voorwerp zal zich wel nimmermeer, hoop ik, aan mijne behandeling vertoonen. Het is, dank zij der zorgen zijner ouders en mijne geringe pogingen, behouden gebleven. Daar handhaafde de vaccinatie hare waardij; de oudste der kinderen, door mij bevorens, twaalf jaren geleden, gevaccineerd, maar dagelijks het bed van zijnen broeder bezoekende, bleef voor de besmetting bevrijd, de vijf overige kinderen, van

verschillenden, doch elkander opvolgenden leeftijd, door mij *niet* gevaccineerd, werden door de *variolae* aangetast, eene derzelve door *confluentes benignae*, de overigen door *verae*, *discretae*.

Nog moet ik van eene bijzonderheid gewag maken, welke ik in overeenstemming met wijlen mijnen vriend Dr. DE LEMON, hier ter stede waarnam. Drie kinderen, te *Vianen* school liggende, waar toen ten tijde, 1812, de *variolae* epidemisch heerschten, werden van de school huiswaarts gezonden. De ouders verlangden dat zij dadelijk zouden worden gevaccineerd. DE LEMON en ik waren huiverig om aan dat verzoek zoo maar dadelijk te voldoen; wij verklaarden niet zeker te zijn of de kinderen niet reeds de smetstof der kinderpokken hadden kunnen opnemen; dat alzoo de vaccinatie nutteloos of doelloos zijn zoude, ja welligt tot verkeerde oordeelvelling aanleiding geven, alsof de vaccinatie ontoereikende zoude geweest zijn ter voorbehoeding der kinderpokken. De ouders intusschen bleven bij hun besluit, en de vaccinatie geschiedde. Ziet daar, drie dagen daarna openbaren zich de beginselen der kinderziekte, de pokjes treden te voorschijn in eene *confluéerende* gedaante, met den vijfden dag intusschen na de *vaccinatie* vertoont zich tevens de koepok, en naarmate deze zich ontwikkelt, schijnen zelfs de pokjes meer *discretae* te werken. Beide uitslagziekten volbrengen derzelver regelmatig beloop, en de kinderen staan de pokziekte gelukkig door. Naar de toenmalige kennis aan de vaccine, konden wij tot het besluit niet

komen om uit de koepok stof te nemen tot overbrenging op andere voorwerpen.

Men heeft meermalen gewag gemaakt van tweemalige kinderziekte bij een en hetzelfde voorwerp. VAN SWIETEN heeft in zijne Commentaria zelfs gezegd: *Millies audivi homines, quod bis, ter, imo quater, variolas passi fuissent: imo, et quidam aegré ferebant, dum videbant, me non adeo plenam fidem adhibere his narratiunculis.* Dat de mogelijkheid bestaat dat op *variolae verae* naderhand de *spuriae* ontstaan kunnen, heeft de ondervinding genoegzaam bewezen, even als deze zelfde soort zich bij gevaccineerden en geinoculeerden vertoond heeft en nog dikwijls openbaart. Maar ik durf het eerste niet beslissen; dit moet en kan ik evenwel mededeelen, dat ik eenen jongeling van zeventien jaren, zoon van een wijnkooperskn echt alhier, wiens ouders mij verzekerden dat hij in zijne eerste jeugd aan echte kinderziekte geleden had, waarvan ik erken dat de groeven nog op zijn gelaat zigtbaar waren, aan de *variolae verae* behandeld heb, voor welker hevigheid hij in het *stadium suppurationis*, onder de eigenaardige pokkenlucht, bezweken is.

Ik laat hier volgen hetgeen ik, *ruim elf jaar* geleden, aan de Stedelijke Kommissie van Geneeskundig Toevoorzigt, bij het opzenden mijner driemaandelijksche verrigte vaccinatiën heb medegedeeld. Ik vinde het niet onbelangrijk, schreef ik bij deze gelegenheid, uwe Kommissie te melden, dat ik op veelvuldig verzoek van ouders of naastbestaanden, geenszins omdat ik van de noodzakelijkheid of nut-

tigheid overtuigd, *of der meening toegedaan ben, dat de vaccine slechts voor een* zeker aantal jaren *voor de echte kinderpokjes vóórbehoed, of dat de* lympha *der koepokken door de talrijke overplantingen van hare oorspronkelijke kracht verliezen en alzoo slechts een tijdelijk voorbehoedend vermogen voor de echte kinderziekte verkrijgen zoude*, ik meen, zeg ik, te dezer gelegenheid niet onopgemerkt te mogen laten, dat ik op veelvuldig verzoek van ouders of naastbestaanden, zoowel te dezer tijd, als gedurende mijne vijfentwintigjarige loopbaan, de vaccine bij herhaling aan personen van onderscheidenen leeftijd, in het werk gesteld heb, en dat ik zoowel bij dezulken, die door mij gevaccineerd waren, *geene echte vaccine* voor de tweedemaal gezien heb; daar men toch een, na verloop van vierentwintig uren tot drie dagen na deze herhaalde vaccinatie, ontstane puistje of *papula* geenszins voor de werking der ingebragte stof zal willen houden, maar veeleer beschouwen moet als de inwerking van eene voor het dierlijk ligchaam vreemde zelfstandigheid. Evenmin nu als ik, na eene voor de tweedemaal herhaalde vaccinatie, *eene echte koepok* gezien heb, evenmin heb ik, na de geregeld afgeloopen en al hare kenschetsende kenmerken gehad hebbende koepok, *variolae verae purulentae* gezien, en mijns inziens behoudt de vaccinatie voor deze pokken haar beveiligend vermogen, en heeft, evenmin in 1822 bij de toenmalige heerschende *variolae*, aanzienlijke sterfte, evenmin als thans (1831) bij hare, helaas! nog altijd te groote

sterfte, iets van hare wezenlijke waarde verloren.

Daaruit volgt evenwel in geenen deele, dat personen, die eenmaal regelmatig koepokken doorgestaan hebben, onvatbaar zouden geworden zijn voor het *contagium* van alle mogelijke soorten van *variolae:* integendeel kan ik niet ontkennen dat er *variolae* ontstaan zijn bij hen, die door mij gevaccineerd waren; deze kwamen mij echter meer voor te zijn *varicellae* of *variolae spuriae*, doorgaans een ligt, een gemakkelijk beloop opleverende ziekte. Deze bij gevaccineerden zich vertoond hebbende pokken zijn, mijns achtens, eene ligte soort van die *variolae*, welke ook bij de *niet gevaccineerden*, bij de zoodanigen, die *variolae verae purulentae* doorgestaan hebben, voorkomen, en op welke men in vroegeren tijd minder de oplettendheid vestigde, omdat men toen schier geene andere, dan de *variolae verae confluentes vel discretae*, of de *variolae spuriae* te bestrijden had. Het was dan ook tijdens het heerschen van de *variolae* hier ter stede, dat ik die *spuriae*, in mijne betrekking als Regent in het Werkhuis te dezer stede, gezien en waargenomen heb, en waaromtrent ik de eer heb het volgende mede te deelen:

Het getal der door dezelve aangetaste personen beliep van den 5^den^ Februarij 1831 tot den 6^den^ Mei 53. Die *variolae* openbaarden zich, zonder dat men daarvoor eenige bepaalde aanleiding kon vinden, den 5^den^ Februarij het eerst bij den *niet gevaccineerden* jongeling van 19 jaar, HENDRIK GIESEN genaamd; den tweeden daarop volgenden

dag, den 7^{den} Februarij namelijk, bij vier voorwerpen van $2\frac{1}{2}$, $4\frac{1}{2}$, $8\frac{1}{2}$ en 13 jarigen leeftijd; den 8sten bij twee van $12\frac{1}{2}$ en $14\frac{1}{2}$ jaar; den 11^{den} bij een van 8 jaar; den 12^{den} bij twee, beiden van 9 jaar. Deze allen waren evenzeer *niet gevaccineerd*, den 15^{den} tastten zij drie voorwerpen aan van 2, 8 en 12 jaar, waarvan de laatste, JANSJE VAN DER VALK, zeide *gevaccineerd* geweest te zijn; maar waarvan ik op den arm geene overtuigende kenteekenen gevonden heb; den 16^{den} eene van 20 jaar, JEANNETTE MULDER, verklarende *gevaccineerd* te zijn, en waarvan ik mij, bij de beschouwing der *cicatrices*, overtuigd heb; den 21sten een van 10 jaar; den 22sten twee van 19 en 31 jaar; den 23sten twee van 7 en 16 jaar, allen *ongevaccineerden*; den 26sten eene, DOORTJE MIESERMAN, oud 5 jaren, *gevaccineerd* zijnde, waarvan ik mij overtuigd heb; den 27sten een van 10 jaar; den 28sten zes van 3 7, 8, 14, 15 en 16 jarigen leeftijd, van welke NAATJE BOUTER, van 15 jaar, MARIA VAN EERSSEL, van 3 jaar, en MARIA VAN DEN NABER, van 7 jaar, genoegzame overtuigende bewijzen voor mij opleverden van *gevaccineerd* geweest te zijn. Den 1sten Maart vertoonden zij zich wijders bij MARIA VAN DER HELDEN, $2\frac{1}{2}$ jaar oud, welke, ten gevolge van *atrophie*, den 3^{den} Mei overleed, even als GERARDUS CLAASSEN, die den 2^{den} Maart door de ziekte aangetast zijnde, den 10^{den} April, in den leeftijd van $3\frac{1}{2}$ jaar, ten gevolge van *febris hectica* bezweek; den 3^{den} Maart zagen wij dezelve bij drie *ongevaccineerden* van 5, 8 en 10 jaar; den 7^{den}

bij een van 4, den 8sten bij een van 2, den 10den bij een van 19 jaar, ELISABETH PFLOEG, welke zeide *gevaccineerd* te zijn geweest, doch door mij als onvolledig beschouwd; den 14den bij eene vrouw *van* 50 *jaar*, benevens bij drie kinderen van 2, 3 en 5 jaar, *ongevaccineerd*, en van welke een, ADAM ROELOFS, den 17den aan eene bezetting op de borst overleed; den 16den Maart een van 15 jaar; den 19den een van 2½, den 27sten J. J. NISSING, een half jaar oud, en dadelijk bij de uitbotting aan stuipen overleden; dienzelfden dag een meisje van 24 jaar; den 28sten een van 5 jaar, zeggende *gevaccineerd* te zijn, bij mij twijfelachtig. Den 1sten April drie voorwerpen, van 8 maanden, 1½ en 7 jaar; den 3den een van 5 jaar, den 20sten een van 8; den 21sten een van 1½ jaar, ELISABETH HAGEN, aan stuipen den 26sten overleden; den 1sten Mei een van 5½, en eindelijk den 6den Mei een van 6 jaar, allen *niet gevaccineerd.*

Van dien dag af heeft de ziekte opgehouden, zoodat zich tot den 9den Julij geene vernieuwing van kinderpokjes geopenbaard heeft. Onder deze 53 personen telden wij vijf dooden, die evenwel niet onmiddellijk als aan deze *variolae* overleden, beschouwd kunnen worden, terwijl het getal gevaccineerden op vijf, of wel, wanneer men het twijfelachtige van het meisje, dat den 28sten door dezelve werd aangetast, daaronder berekent, op zes gesteld kan worden. Onder deze gevaccineerden bevonden zich vijf, een van 20, van 15, van 7, van 5 en van 3 jaar; bij die van 20 jaar hield de

ziekte een beloop, van de eruptie af tot aan de exsiccatie 18 dagen, bij die van 15 jaar, 11 dagen, bij die van 7 jaar 5, bij die van 5 jaar 6, bij die van 3 jaar, 14 dagen, derhalve een ongelijkmatig beloop. De loop was bij al de overigen even ongelijkmatig.

Bij deze pokkensoort, welke ik voor niets anders dan *varicellae*, voor *variolae spuriae* hield en althans niet voor *varioloiden* of door de vaccine *gemitigeerde* of *gemodificeerde* pokken konde beschouwen, (daar er toch van de 53 slechts *vijf* als gevaccineerd zouden te beschouwen zijn) bespeurde ik, zonder onderscheid, kort vóór of bij de eruptie, bij den eenen meer, bij den anderen minder, eene eigenaardige zwelling van het aangezigt, zoodat enkelen, vooral ook bij HENDRIK GIESEN, die het eerst de besmetting op de ziekenkamer gebragt had, de oogleden zoo gezwollen waren, dat de *pupil* naauwelijks zigtbaar was: aan deze zwelling paarde zich eene over het geheele ligchaam, vooral over de bedekte deelen, verspreide roodheid; de eigenaardige pokkenlucht heb ik bij deze soort niet opgemerkt, hoezeer de zieken allen tamelijk digt bij elkander gelegen waren; bij sommigen hadden eenige ligte koortsbewegingen plaats, tegen den avond; bij allen was er geen spoor van *febris secundaria* aanwezig.

De geschiedenis van den tijd is ons allen bekend en ligt nog versch in ons geheugen. Wij weten hoe vele stemmen zich, zelfs onder de meest beschaafde personen, tegen het voorbehoedend vermogen der koepokken verheven hebben, zoodat men zelfs heeft hooren aanvoeren dat in de laatste epi-

demie de kinderpokken bewezen hebben dat zij de vaccine trotseerden. De Geneeskundigen, die de opgegeven gevallen naauwkeurig nagegaan hebben, weten hoe vele logenachtige berigten omtrent het te voorschijn treden van *ware kinderziekte*, bij vroeger gevaccineerden en derzelver doodelijken afloop in omloop gebragt zijn, en zijn tevens overtuigd geworden dat de alzoo vooronderstelde mislukkingen der vaccinatie naauwkeurig onderzocht zijnde, gestrekt hebben om het vertrouwen in haar te versterken. Wij weten, hoezeer de gevoelens nog verdeeld zijn, dat sommigen, hoezeer de na de vaccinatie waargenomene pokziekte niet onder de echte *variolae* rangschikkende, dezelve ook niet voor *variolae spuriae*, of voor *varicellae*, maar als eene tusschensoort, voor *varioloiden*, als tusschen de *variolae verae* en *spuriae* gelegen, willen beschouwd hebben. Wij weten dat men, vooral in onzen jongsten tijd, aan het beveiligend vermogen der vaccine voor het geheele leven twijfelt; dat men van eene niet volkomen weggenomene vatbaarheid spreekt; dat de koepokstof ontaard zoude zijn of slechts voor eenen zekeren, moeijelijk te bepalen tijd, eene voorbehoedende kracht bezitten, en op dien grond de *revaccinatie*, tot voorkoming der opvolgende kinderziekte, en om die overig gebleven vatbaarheid weg te nemen, aanbevolen, ja wettiglijk is aangeraden geworden.

De koepokken als uit het *contagium* der echte pokken (*variolae purulentae*) ontstaan, met welke zij, zoo als sommigen meenen, gelijktijdig zouden geheerscht

hebben, maar door de eigenaardige organisatie van de koe in *variolae vaccinae* veranderd, en deze het vermogen verkregen hebbende om voor de ware kinderpokken te beveiligen: de menschen-pokstof bij de koe ingebragt (op welke wijze dan ook), als zoodanig in *variolae-vaccine* veranderende en deze voortbrengende — de *identiteit* der pokziekten; ziet daar de onderwerpen van den dag, met welker naspoing men zich thans bijzonder onledig houdt. De resultaten van dezelve afwachtende, waarin ik zelf meer of min betrokken ben, acht ik het echter raadzaam ook hier de oplettendheid te vestigen op de *Mémoire* van wijlen den Franschen Geneesheer SÉDILLOT; want om eene zaak te kunnen beoordeelen en tot een bepaald besluit te geraken, moet men toch geenszins datgene over het hoofd zien of van geringe waarde achten, wat met onze denkbeelden en inzigten schijnt te strijden, en ik geloof dat men zeer wel zal doen met nog eens de Schrijvers van vroegeren tijd over de *variolae* te raadplegen, want zoo lang de vaccine nog onbekend was, en verwoestende epidemien van pokken jaarlijks talrijke slagtoffers voortbragten, kwam het den Geneeskundigen minder op eene naauwkeurige onderkenning der overbekende ziekte aan, dan in lateren en in onzen tijd. De noodzakelijkheid spoorde hen veeleer aan om de teekenen voor eene gunstige of ongunstige *prognosis* te verzamelen en uitvoerige aanwijzingen op te geven, op welke wijze de afzonderlijke onverwachte verschijnselen bestreden moesten worden, daar het bij het erkende

gevaar voor het leven, om de redding der zieken voornamelijk te doen was. Het ontging den Geneesheer in geenen deele dat de pokken niet altijd *dezelfde* waren, hoezeer derzelver eigenaardig verschil niet minder scherp opgeteekend werd en men derzelver verhouding alleen ter bepaling eener meer of minder gunstige voorzegging waardeerde. Er is voorzeker geene ziekte waar vroeger zooveel over geschreven is, als over de kinderziekte. Met het begin der 19de Eeuw echter, toen men dezen geduchten vijand der menschheid meende bestreden te hebben, hield die ziekte schier op een onderwerp van studie te zijn, en er werd van dezelve alleen een geschiedkundig gewag gemaakt.. Geheel onverwachts wekt de als vergeten ziekte eene nieuwe belangstelling op; belangrijke nieuwe ontdekkingen geven aanleiding tot veelzijdige beschouwingen en beoordeelingen; daarentegen staat de oude literatuur, tot aan de invoering der *vaccine*, als op zichzelven, afgesloten. Maar het is juist daarom van belang, op die vroegere geschriften terug te komen, en eens na te gaan wat SAUVAGE, MEAD, MORTON, SYDENHAM, HUXHAM, SELLE, HOFFMANN, BURSERIUS, VOGEL, REIL, de vermelde SEDILLOT in zijne Mémoire, en anderen geboekt hebben, vooral ter nasporing of niet bij hen of sommigen hunner eene zekere pokkensoort voorkomt, welke men in tegenoverstelling van de *variolae purulentae*, *variolae lymphaticae* zoude kunnen noemen, die met de naderhand dus genoemde *varioloiden* of *gemodificeerde* pokken veel overeenkomst of gelijkvormigheid bezitten zoude.

Wat de bovenvermelde onderwerpen van den dag, de *variolatie* van de koe vooral betreft, bevat het werkje van ROBERT CEELY, *Belangrijke Aanteekeningen en Mededeelingen* (*). Dat gedeelte vooral, wat met de *variolatie van de koe* in verband staat, behoort dan nu meer bepaald tot dezelve: en ik zoude van die waarnemingen gaarne hier eenig gewag willen maken, ware het niet dat ik dezelve als bekend mag vooronderstellen, daar zij in CASPERS *Wochenschrift für die gesammte Heilkunde*, door MUHRY, in *Hannover*, medegedeeld, gevonden worden, en wel in N°. 38 en 39, 1840. Ik verwonder mij echter dat CEELY schier gelijktijdig op een en hetzelfde dier ter zijner proefneming *menschen-pokstof* en *vaccinestof* geïnoculeerd heeft, en deze laatste reeds op den 9den dag na de inbrenging der *eerste*, toen hij geene verandering in de *variola humana* had opgemerkt. Zoude dan die verandering ook niet later hebben kunnen ontstaan?

Bij de mededeeling van dit door mij als aangestipte vestig ik de oplettendheid der kunstgenooten op het volgende:

(*) Hoezeer dit werkje eigenlijk een gedeelte uitmaakt van *the Transactions of the Provincial Medical and Surgical association*, is hetzelve toch afzonderlijk uitgegeven, en ik ben in de gelegenheid geweest om deze afzonderlijke uitgave te bekomen. waarvan de titel is: *Observations on the variolae vaccinae as they occasionally appear in the vale of Aylesbury with an account of some recent Experiments on the* VACCINATION, RETRO-VACCINATION *and* VARIOLATION *of* COWS, *interspersed with incidental Remarks by* ROBERT CEELY, *Esq. Surgeon to the Buckinghamshire Infirmary. Illustrated by engravings, from original Drawings. Worcester* 1840.

Prof. D. HEIM, te *Ludwigsburg*, heeft dezer dagen eene geschiedkundige Bijdrage geleverd omtrent de proefneming van menschen pokstof op de koe over te brengen, tot het verkrijgen van koepokstof, ten bewijze dat die proefneming het eerst op Duitschen bodem in 1801 gelukt zij, zie HENKE, *Zeitschrift für die Staatsarzneikunde*, 30ᵉˢ *Erganzungsheft. Erlangen* 1842.

De Hofraad. Dr. LICHTENSTEIN, in *Brunswijk*, heeft eene belangrijke Bijdrage medegedeeld over ons onderwerp, ten opschrift hebbende: *Ueber die Quellen, welchen man bis jetzt, Stoff zur Impfungen von Schutzblattern gegen Menschenblattern entnommen hat.* (HUFELAND's *Journal von* Dr. OSANN *Januarij* 1841. *Erster Stuck*, *S.* 76).

Dr. REUTER te *Munchen* heeft ook over de inenting der koe met echte koepokstof, alsmede over de overbrenging van menschen pokstof op koebeesten eene belangrijke Bijdrage geleverd in HENKE's *Zeitschrift für die Staatsarzneikunde*, 12 *Jahrgang*, 1840, *S.* 94.

IV.

GEREGTELIJKE GENEESKUNDE.

SCHETS VAN EEN NADER UIT TE GEVEN ALGEMEEN STELSEL DER GEREGTELIJKE GENEESKUNDE.

De Geregtelijke Geneeskunde, te beschouwen zijnde als de leer van de toepassing en aanwending van Geneeskundige en Natuurwetenschappelijke kennis, ter verklaring van twijfelachtige regtsvragen, moet alle die onderwerpen bevatten, welke of tot verklaring der wetten strekken kunnen, of vatbaar zijn om van dezelve hunne toepassing te verkrijgen. Ieder Geregtelijk Geneeskundig verschilpunt is op de schending eener wet, van eenig bevel, van het onvermogen of van de physieke en moreele onmogelijkheid, om daaraan te voldoen, bepaaldelijk gegrond. De Geneeskundigen worden geroepen, om vooral dat punt van verschil op te helderen, waarmede de Geneeskunde in onmiddellijk verband staat. Het is de beschreven en onveranderlijke wet, verklaard en uitgelegd door de meest stellige kennis van den mensch. De Geregtelijke Geneeskunde houdt zich met de behoefte van het oogenblik bezig. Zij moet niet zoo zeer den geest der wet bestrijden, maar veeleer haar

volgen en zich naar hare gevolgtrekkingen voegen.

De Geneesheer verpligt zijnde te beschuldigen of misdrijven en misdaden aan te wijzen, mag daartoe niet overgaan dan op grondige en zekere bewijzen. Het is hier geenszins dat onbepaalde der theoriën, die onzekerheid in de onderkenning en voorzegging, waarvan hij zich bij de uitoefening zijner kunst aan het ziekbed niet altijd onthouden kan, dat hem ten gids moet strekken, maar het is juist hier, waar het op het *stellige*, het *zekere* zijner kunst aankomt, waarop hij moet afgaan, wanneer het op een Geregtelijk Geneeskundig verschilpunt aankomt. Hij moet alles voorzien en alles bepalen; het oogenblik is dringende, het onderwerp is zwaarwigtig, en zijn geweten maakt het hem tot eenen eersten pligt, zich in twijfelachtige gevallen liever van alle oordeel te onthouden, en in moeijelijke gevallen zich van de onderrigtingen van anderen te voorzien.

Daar het hier alzoo op het *stellige* aankomt, is het van belang om alles, zoo wel *practisch* als *théoretisch* in zulk eene rangschikking voor te dragen, dat daardoor, zoo veel mogelijk, onzekerheid en dwaling voorgekomen worden. Het *individu* moet, uit een Geregtelijk Geneeskundig oogpunt beschouwd, van het *oogenblik zijner ontvangenis, zijn gansche leven door, tot aan zijne volkomene ontbinding* nagespoord worden, hetzij men dat individu te beschuldigen heeft van eene overtreding der wet, hetzij men hetzelve wil besturen en wijzigen door de wet zelve. Wij wenschten in den

geest van TRINCQUIER eene schets van datgene, wat een algemeen stelsel der Geregtelijke Geneeskunst bevatten moet, op te geven, hoezeer van het gebrekkige of onvolledige daarvan overtuigd.

ALGEMEENE VERDEELING DER GEREGTELIJKE GENEESKUNDE.

De Geregtelijke Geneeskunde kan in vier Hoofdverdeelingen afgescheiden worden. De eerste omvat dat alles wat tot de *zwangerschap*, de *verlossing*, *den dood van het voortbrengsel der bevruchtiging*, de *verkrachting*, de *voorgewende* of *verheelde ziekten* en het *huwelijk* behoort. De tweede heeft de *wonden* ten onderwerp. De derde bepaalt zich tot de *vergiftigingen*. De vierde handelt over de *krankzinnigheid*, den *dood* en deszelfs teekenen.

Ieder dezer hoofdverdeelingen heeft hare onderverdeelingen, de beginselen inhoudende, op welke iedere derzelven gegrond zal behooren te zijn.

In de *eerste onder-afdeeling*, tot de *zwangerschap* behoorende, zal men het verschil moeten opgeven, dat er bestaat tusschen eene *regelmatige* of *baarmoederlijke*, eene *onregelmatige* of *buiten-baarmoederlijke* zwangerschap en die welke slechts *schijnbaar* is. Zij zal derzelver kenteekenen en verschijnselen, voor zoo verre zij op de beste wijze nagespoord en het minst aan veranderingen onderhevig beschouwd kunnen

worden, alsmede de Geregtelijk-Geneeskundige besluiten, die daaruit af te leiden zijn, moeten opgeven.

De *tweede onder-afdeeling*, de *verlossing* ten onderwerp hebbende, zal de verschijnselen moeten bevatten, die op haar betrekking hebben, waarbij het dadelijk in het oog moet vallen, dat de Geregtelijk-Geneeskundige ervaren behoort te zijn in de Verloskunde. De *natuurlijke* verlossing, hetzij van *een* of *meerdere* vruchten, die welke afgedwongen, of die welke haar *natuurlijke einde* bereikte, die welke te *vroegtijdig* plaats had of met *opzet bewerkstelligd* was, zullen haren voornaamsten inhoud moeten uitmaken. Daar de laatste vaak tot velerlei misbruiken kan aanleiding geven, en er omtrent dezelve nog twijfelingen bestaan, zal dezelve tevens eene statistieke en vergelijkende opgave kunnen bevatten van de gelukkig of ongelukkig afgeloopene gevallen door middel van symphysiotomie, hystereotomie en céphalotomie. En daar het ook hier niet eeniglijk te doen is om de regelmatige verschijnselen te leeren kenen, welke de vrouw, gedurende en na het leven der vrucht, en die van het voortbrengsel der bevruchtiging aan de hand geven, zal ook hier eene juiste opgave vereischt worden van die zelfde verschijnselen in den *onregelmatigen*, *ziekelijken* of *misdadigen* staat.

De *derde onder-afdeeling* houdt zich met het reeds gevormde kind bezig, maar het kan, voor deszelfs volkomene ontwikkeling, *sterven* of *geboren* worden, die dood kan *natuurlijk* of *met opzet bewerkt* zijn. Van den anderen kant kan de vrucht vol-

dragen zijn; dezelve kan de kenmerken en de voorwaarden opleveren eener wettige en natuurlijke levensvatbaarheid, maar dezelve sterft, hetzij *bij* de geboorte of *na* dezelve; en ook deze dood kan *natuurlijk*, of met *opzet toegebragt* zijn. Dien ten gevolge zal ook deze onder-afdeeling al datgene bevatten moeten wat tot de verklaring en oplossing der vraag betrekking heeft, in hoe verre er namelijk in alle gevallen middelen bestaan ter onderkenning of er *kindermoord*, *toeval* of *ziekte* plaats had. Den dood derhalve van het voortbrengsel der bevruchting, voor zoo verre het als *embryon* of *misdragt*, en voor zoo verre hetzelve als *foetus* en *pasgeboren kind* te beschouwen is, komt hier in overweging; dien van het *eerste*, van het oogenblik af der ontvangenis tot aan de *zesde maand* der zwangerschap of het tijdstip der levensvatbaarheid; dien van het *tweede* van de *zesde maand* af tot aan het natuurlijke einde der verlossing, en dien van het *derde*, gedurende of kort na deszelfs geboorte, of na de verlossing.

Daar er talrijke verschilpunten omtrent dit onderwerp kunnen plaats hebben, zal het noodig zijn op te geven: 1°. de *teekenen*, die het bestaan en den leeftijd van het *foetus* te midden van zoo vele oorzaken van misleiding zouden kunnen doen kennen; 2°. de *sporen*, die deszelfs geboorte moeten aanwijzen; 3°. de *middelen* om hetzelve voor den bepaalden tijd te doen geboren worden, om daardoor deszelfs dood vóór te komen; ten gevolge eener onevenredigheid welke tusschen deszelfs ligchaam en

de geslachtswerktuigen der moeder plaats heeft, enz.; 4°. de *omstandigheden*, geschikt om, in geval van afsterven, aan te wijzen, of er misdragt of *vruchtafdrijving* plaats had; 5°. *teekenen*, geschikt om aan te toonen, of het *foetus* ten gevolge eener ontijdige verlossing, door een toeval gestorven was, of dat er *moord van de ongeboren vrucht* heeft plaats gehad; 6°. *verschijnselen*, betrekking hebbende op den natuurlijken dood van het kind of tot den kindermoord; 7°. de opgave van deszelfs ontleedkundige ontwikkeling, sedert de bevruchtiging tot aan de negende maand; 8°. *vermelding* der physieke en ontleedkundige middelen, om zich te verzekeren of het kind al dan niet geademd heeft, enz.

De *vierde onder-afdeeling* bepaalt zich tot het kind, van deszelfs geboorte af tot aan de huwbaarheid. Alsdan openbaart zich een nieuw leven; behoeften, begeerten, nieuwe hartstogten ontwikkelen zich; er heeft eene *hervorming* van het schepsel plaats. Het kan de drijfveer of de stichter van strafwaardige, alle gevestigde orde vernietigende handelingen worden. De wet oefent hare straffende hand met het 16de jaar uit.

De verkrachting of de maagdeschennis, welke dan ook de leeftijd of het geslacht van den bedrijver dezer toeleg zij, komt niet zelden ter beoordeeling van den Geregtelijken Geneesheer voor. Twee soorten van verschijnselen zal het stelsel moeten opgeven, die in staat zullen zijn om de noodzakelijke bewijzen dier verkrachting op te leveren.

Zij bepalen zich tot de beschouwing van de ge-

slachtswerktuigen der vrouw en somtijds tot die des mans, en 2°. tot den aard der *vlekken*, welke het *linnen* aan de hand kan geven. Men behoort daarbij eene vergelijkende afbeelding van de geslachtsdeelen vóór en na de maagdeschennis, en van de verschillende vlekken op te geven, die aan de zoodanige, welke het voorkomen hebben als door het zaad te zijn voortgebragt, gelijkvormig schijnen.

De *vijde onder-afdeeling* omvat de *voorgewende* en *verheelde* ziekten. Zij moet zich vooral tot de nasporing der middelen bepalen ter onderkenning van *loosheid* en *bedrog*, vooral in het tijdperk der jeugd en voor het huwelijk.

De *zesde onder-afdeeling* heeft het *huwelijk* ten onderwerp. Wat de *beletselen* en de *scheiding* betreft, daaromtrent heeft de Geregtelijke Geneesheer maar weinig te beslissen, daar de wet de meeste gevallen afgeperkt en bepaald heeft. Maar wat de onwettigheid of nietigheid van het huwelijk betreft, daarvan is de Geregtelijke Geneesheer de eenige bevoegde beoordeelaar. Daarom zal deze onder-afdeeling datgene behooren op te geven wat tot de bevestiging van het mannelijk of vrouwelijk onvermogen behoort, in verband met de daartoe noodige anatomische en physiologische kennis, daar deze de oplossing verschaffen moet van de verschillende onregelmatigheden en wanstaltigheden, welke de voorttelingswerktuigen dikwijls opleveren.

TWEEDE HOOFDVERDEELING.

OVER DE WONDEN.

De wonden tot een groot aantal Geregtelijke Geneeskundige questiën aanleiding gevende, verdienen dien ten gevolge de bijzondere oplettendheid van den Geregtelijk-Geneeskundige. Bij dezelve moet men geenszins uit het oog verliezen, en dit is dikwijls bij hen het geval, die zich te slaafsch aan die verdeelingen houden, welke de wet bepaalt, dat de voorzegging van ieder derzelven niet met zekerheid bepaald kan worden, zonder derzelver voorafgaande ondubbelzinnige onderkenning, en dat, wanneer de eerste verschilde voor de regtbanken van diegenen, welke men in gewone gevallen opgeeft, de onderkenning evenzeer een verschil moet opleveren naar gelang van het een of ander aanwezige geval. Er moeten noch twijfeling, noch onzekerheid met die verschijnselen van het leven of den dood gepaard gaan, welke de Geregtelijke Geneeskundige Ziektekunde opgeeft. Er moet dus 1°. zekerheid bestaan van beleediging of wonde; 2°. moet daarop hare voorzegging volgen en 3°. het onderzoek naar de oorzaak of van hem, die haar voortbragt, plaats grijpen.

Wanneer het er dus op aankomt om te bepalen, of er eene wond aanwezig is, welke strafbaar is door de wet, dan moet dat alles in overweging komen, wat of in de gewone burgerpraktijk of in de gasthuizen van minder waarde zoude kunnen beschouwd, maar hier niet over het hoofd gezien

mag worden, wanneer het op straf, regterlijke beteugeling, enz. aankomt. Dien ten gevolge moet de Geregtelijk-Geneeskundige de wonden beschouwen 1°. naar die kenmerken, door welke zij zich onmiddellijk aan het gezigt voordoen; 2°. naar de zoodanige, welke zij door den vorm en den aard van het beleedigend werktuig verkrijgen kunnen; 3°. naar diegenen, welke minder in het oogvallende zijn of later zich vertoonen, en betrekking hebben tot de streek, de plaats der wonde. Onder de bij N°. 1 voorkomende, moet vooral acht geslagen worden op de *kneuzing*, welke de *ecchymoses*, de *schudding* en de *wrijving* der deelen omvat; op de *wonden*, naar gelang zij *eenvoudig* of *zamengesteld* zijn, op de *verbrandingen*, *beenbreuken* en *ontwrichtingen*. De onder N°. 2 begrepene, omvatten de *wonden*, naar gelang zij door een *snijdend, kneuzend* of *stekend* werktuig, of door *uitrekking* of door *verbranding*, en eindelijk door *schietgeweer* zijn voortgebragt. Die welke onder N°. 3 begrepen zijn, omvatten al hetgeen de wonden bijzonder eigen is, naarmate zij of den *schedel*, of het *aangezigt*, den *hals*, de *borst*, den *buik* en de *ledematen* aangedaan hebben, en eindelijk of zij vergiftigd waren. Men zal dus altijd en overal op eene drieledige onderkenning moeten afgaan: 1°. op het kenmerk, eigen aan de wonde; 2°. op dat aan het beleedigende ligchaam en 3°. op dat aan het beleedigde ligchaam, alle door eene en dezelfde wonde opgeleverd wordende.

Er komen bij de wonden nog vele belangrijke

moeijelijkheden voor, die niet zoo zeer voortvloeijen uit de beleediging zelve, als wel uit de vereischten van de wet, en uit het geringe verband, dat er tusschen datgene bestaat wat *zij* verlangt en de Geneeskunde. Vandaar is de zoo belangrijke questie ontstaan betrekkelijk de Geregtelijk-Geneeskundige voorzegging bij de wonden. Sommigen, alles in berekening brengende wat tot de wonde behoort, bepalen op de gestrengste wijze hare gevolgen, zonder daarbij voor het overige den invloed in aanmerking te nemen van zoodanige aan den gewonde eigen, of vreemde wijzigende, invloeden. Anderen, bij den gewonden eene gezonde constitutie, een regelmatig temperament vooronderstellende, en met schroomvalligheid de werking der uitwendige invloeden opteekenende, vestigen hunne voorspelling naar deze volstrekte wijze van handelen, eeniglijk op de wonde, zonder acht te slaan op datgene wat haar vergezelt of op haar volgt, en aan andere oorzaken schijnt toegeschreven te moeten worden. Het eene *begunstigt* te zeer de verdediging, het andere *bevoordeelt* te zeer den aanval. Om derhalve aan geen van beiden bij uitsluiting eene bepaalde waarde toe te kennen, alle mogelijke dwalingen en misslagen voor te komen, en aan den Regter zoo wel als aan den Geneesheer het grootste getal van bouwstoffen te verschaffen, om tot de aanduiding van de doodelijkheid van iedere wonde te geraken, zal het noodig zijn drie belangrijke hoofdverdeelingen voor te stellen, geschikt om alle die grondstoffen van zulk eene voorzegging te

bevatten: 1°. naar gelang de wonde eene of meerdere weefsels aantast; 2°. naarmate zij een aantal werktuigen aantast, die voor het leven onontbeerlijk zijn; 3°. eindelijk naar gelang zij door eigenaardige of vreemde invloeden bij den gewonde gewijzigd kan worden. Tot de twee eersten behooren: 1°: de soort van wonde of beleediging, hetzij met betrekking tot het karakter zelf der wonden of met opzigt tot het beleedigende werktuig; 2°. de meest gewone en de meest wenschelijke afloop of uitkomsten; 3°. de gemiddelde duur der ziekte, ten gevolge van ieder geval, en 4°. eindelijk komt hier voor ieder derzelven die toekenning in aanmerking, welke de wet haar geeft.

Wat de eerste dezer verdeelingen betreft, is het natuurlijk, dat de soort van het beleedigde bewerktuigd stelsel bijzondere omstandigheden kan doen geboren worden, wanneer men hetzelve afgezonderd van ieder ander werktuig beschouwt, en hier komt het op het groot aantal van eenvoudige en ligte wonden aan. Het is waar, dat kneuzingen, verbrandingen, insnijdingen en de meest omschrevene de oogenschijnlijk eenvoudigste, soms hevige, zelfs doodelijke, toevallen kunnen doen ontstaan, maar evenwel vertoonen zich deze gevolgen niet zoo dikwijls, en het zal dus steeds noodig zijn het middel aan de hand te geven, om dezelve in haren eenvoudigen toestand te kunnen voorspellen. Het zal dus van belang zijn die beleedigingen, welke ligt kunnen zijn, welke dan ook derzelver zitplaats zijn moge, van diegene af te scheiden en op zich zelve

te beschouwen van de zoodanige, die veel zwaarder kunnen zijn. En dit pleit voor eene afzonderlijke beschouwing in het algemeene stelsel der Geregtelijke Geneeskunde van de wonden, naar gelang zij zich tot eenig afzonderlijk organisch stelsel bepalen.

Maar, van den anderen kant, zijn de wonden niet altijd als zoo ligt te beschouwen, zij leveren integendeel, in vele gevallen, eene meerdere of mindere zwaarte op, welke men naauwkeurig moet kunnen waarderen. Het is hier niet eeniglijk een afzonderlijk organisch stelsel, dat in aanmerking komt, maar eene reeks van organen, tot meerder of minder belangrijke verrigtingen bestemd. Zoo kunnen b. v. de wonden aan het hoofd toegebragt, gevaarlijke gevolgen hebben, uit hoofde van het brandpunt, de hersenen, die hetzelve bevat; de onderscheidene gedeelten van het aangezigt, de hals vooral, de borst en de buik kunnen op geene andere wijze dan door een verwondend of dezelve kneuzend werktuig doorgedrongen worden, zonder dat er gevaar voor misvorming of voor den dood ontstaat. Eindelijk bestaan er een aantal omstandigheden, welke aan eene wonde zoodanige wijziging kunnen geven, dat dezelve daardoor kwaadaardig of goedaardig, of zelfs doodelijk wordt, welk kenmerk zij zonder deze wijziging niet verkregen zou hebben. Het is voor de regters van het uiterste belang, dat zij daarvan onderrigt zijn, op dat zij die omstandigheid, zoo zij plaats heeft, bij de waardering van het misdrijf of van de misdaad niet uit het oog verliezen. Deze, de wonde wijzigende invloeden,

kunnen zoo wel voor als na dezelve ontstaan. De eerste, die schijnbaar of verborgen zijn, hebben alle betrekking tot den gewonden zelven; de tweede behooren op rekening gesteld te worden van den invloed van het klimaat, of op de meer onmiddellijke en belangrijke aangewende behandeling en van het gedrag van den zieke zelven, die er soms belang bij heeft, dat zijne ziekte verlengd worde.

Dit alles in overweging nemende, blijkt het ten duidelijkste hoe gemakkelijk het den regter vallen zal om de straf evenredig te maken aan den aard of de zwaarte van het misdrijf. Hij zal niet bevreesd behoeven te zijn voor eene verkeerde toepassing der wet, iets, dat hij niet zoude kunnen vermijden, wanneer men hem zulk eene Geneeskundige voorspelling ter hand stelt, die, of te overladen is met wetenschappelijke bijzonderheden of al te beknopt is, om haar voor de zoodanigen verstaanbaar te maken, voor welke de Geneeskunst vreemd is.

Daar het zeer dikwijls eene belangrijke en zeer moeijelijk te beantwoorden vraag is, *of er toeval*, *zelfmoord* of *moord*, of eindelijk *ziekte* heeft plaats gehad, moet in het algemeene stelsel, bij de behandeling der wonden, ook daaromtrent eenig licht of eenige opheldering gegeven worden. Wanneer de Geneesheer geroepen wordt ter beschouwing van een lijk (want meestal is de gewonde reeds overleden) zijn er drie onderwerpen, welke hem de grondstoffen kunnen aan de hand geven, om eene zoo hoogst gewigtige vraag te beantwoorden; zij bepalen zich:

1°. tot de plaats, waar het lijk gevonden is, met al hetgeen hetzelve bevat of omgeeft; 2°. tot het onderzoek van het lijk, zijn stand, zijne kleederen, de voorwerpen, die onder zijn bereik of met hem in aanraking zijn, etc.; 3°. eindelijk tot de wonden zelve, derzelver zitplaats, aard, getal, diepte, uitgebreidheid, enz.

Alles wat tot dit Hoofdstuk over de wonden betrekking heeft, kortelijk bijeentrekkende, zal het stelsel der Geregtelijke Geneeskunde moeten opgeven de kenmerken van iedere wonde of beleediging volgens haren aard, naar gelang van het beleedigende werktuig, naar gelang van hare zitplaats; het zal haar gelijktijdig moeten doen onderscheiden van al wat niet tot haar behoort of haar zou kunnen vermommen, het zal in eenvoudige, zoo wel als meer zamengestelde gevallen het oog moeten vestigen op alle de wijzigende omstandigheden, derzelver wettigen duur en afloop, en eindelijk door talrijke en bewijsbare daadzaken ontwikkelen, en bevestigen alle die overwegingen, welke het onderzoek van plaats, van het lijk en van de wonden kunnen aan de hand geven, om te weten of er toeval, of ziekte, zelfmoord of manslag plaats had. En dit alles zal dan tot het Geregtelijk Geneeskundig gedeelte der wonden behooren, uitvoerig genoeg om daarbij geen gevaar te loopen van iets over het hoofd te zien, en evenwel beknopt genoeg om in geene verhandeling tot de Heelkundige Ziektekunde behoorende, te vervallen.

DERDE HOOFDVERDEELING.

OVER DE VERGIFTEN.

Er bestaan een aantal kundigheden, die niet, zonder verwarring te veroorzaken of dwalingen voort te brengen, op zichzelven als afgesloten kunnen beschouwd worden, en daar onder behoort de leer der vergiften, in verband namelijk met de Geregtelijke Geneeskunde. De leer der vergiften heden ten dage, een der belangrijkste gedeelten dier kennis uitmakende, welke tot de Geneeskunst der balie betrekking heeft, moet het stelsel der Geregtelijke Geneeskunde zich niet anders tot haar bepalen dan voor zoo verre zij in het naaste verband staat tot de Geregtelijke Geneeskunde en zich niet verder uitstrekken, iets, hetgeen ook toepasselijk is op de verdere reeds aangewezen gedeelten. De vergiftiging derhalve moet daarin opgegeven worden voor zoo verre zij tot het gebied der scheikunde en der natuurlijke wetenschappen behoort. Om de Geregtelijk-Geneeskundige beoefening der vergiftigingen zoo volledig en tevens zoo eenvoudig mogelijk te maken, moet het stelsel drie deelen bevatten, onder welke alle de tot haar behoorende deelen gerangschikt kunnen worden.

In het eerste gedeelte moeten alle die kenmerken ontwikkeld worden, welke geschikt zijn om de giftige ligchamen en de levende weefsels, met welke

deze in aanraking gebragt kunnen worden, alsmede de wederzijdsche eigenschappen van de eene zoo wel als van de andere te kunnen kennen.

In het tweede moeten alle die verschijnselen opgegeven worden, welke zich bij den mensch vertoonen, zoo lang de aanraking of de vereeniging van het giftige ligchaam met de levende weefsels aanhoudt.

In het derde moeten alle die verschijnselen aangewezen worden, welke zich bij diezelfde weefsels en diezelfde giftige ligchamen openbaren, wanneer derzelver onderlinge vereeniging opgehouden heeft te werken, hetzij de dood *al* dan *niet* daarop gevolgd zij. Aan de eerste zoude men den naam kunnen geven van physieke of scheikundige, in de aangenomene taal, aan de tweede dien van physiologische, aan de derde dien van anatomisch-pathologische.

Bovendien zal het stelsel, behalve deze hoofdverdeelingen, nog onderverdeeligen moeten bevatten, welke het kortelijk zal moeten opgeven. In de eerste derzelven, waarin de kenmerken ontwikkeld zijn, welke de giftige ligchamen en de levende weefsels, voor dat zij onderling in aanraking komen, opleveren, moet volgens den rang van hunnen onorganischen, organischen en bezielden staat, de hoedanigheden en eigenschappen onderzocht worden voor zoo verre die aan allen eigen zijn en bovenal voor zoo verre zij van elkander verschillen. In eene tweede moeten de symptomata der vergiftiging opgegeven worden, naar mate er bij uitsluiting *irritatie*, of bij uitsluiting verdoving en gevoelloosheid, of beiden te ge-

lijk plaats heeft, met aanwijzing van de zelfstandigheden, die dezelve voortbrengen, de omstandigheden en den staat der levende weefsels, noodig tot derzelver ontwikkeling. Een derde eindelijk zal alle de organische beleedigingen moeten opgeven, welke de vergiften voorgebragt hebben, met die kenmerken, welke geschikt zijn om ze van ieder ander gelijkvormige beleediging te onderscheiden; den staat van het vergif, dat men ongeschonden in de organen kan vinden, of verbonden met de weefsels en de levende vochten, evenzeer als de middelen, geschikt om deszelfs aanwezen te doen kennen, enz.

De *verstikking* (asphyxia), somtijds niets anders dan eene soort van vergiftiging uitmakende, zal na de vergiftiging zelve eene voegzame plaats in het algemeene stelsel der Geregtelijke Geneeskunde kunnen innemen. De dood, door haar voortgebragt, kan in iederen leeftijd plaats hebben; met het pasgeboren kind een aanvang nemende, zal hetzelve alles moeten opgeven wat tot de oplossing der vragen kan strekken, welke of door den regter of door wien ook in het belang der wet of der beschuldigde opgeworpen kunnen worden. Er kan geene *asphyxia* plaats grijpen, dan wanneer de longen berooid zijn van die gasvormige bestanddeelen, welke in bepaalde evenredigheid onderling vermengd, datgene daarstellen wat men *adembare lucht* noemt of noodzakelijk is voor de voornaamste verrigting der bloedverandering. Het algemeene stelsel zal dus moeten opgeven die omstandigheden, waarin de berooving van die adembare lucht kan

plaats hebben. Die omstandigheden zijn: 1°. de zoodanige, wanneer door de eene of andere wijziging de bestanddeelen van de lucht niet meer in eene bepaalde verhouding staan tot volbrenging der bloedverandering; 2°. wanneer andere gassoorten, die ongeschikt voor de ademhaling zijn, zich met dezelve vermengen of derzelver plaats voor een gedeelte innemen; 3°. wanneer er *plotselinge en volkomene berooving van de adembare lucht* plaats heeft, zoo als bij het verdrinken of bij het ophangen, de strangulatie, de versmoring, enz. Het zal wijders de oplossing van alle die vragen moeten bevatten, welke vooral aangaande die *asphyxia*, welke bij het verdrinken, het ophangen of verworgen geschiedt, gedaan kunnen worden, om te beslissen, of er waarschijnlijkheid of zekerheid van *toeval*, *zelfmoord* of *moord* plaats heeft, en andere punten, die betrekking hebben tot de werking van die gassoorten, welke ongeschikt zijn voor de ademhaling, alsmede van den graad van schadelijkheid van ieder derzelven.

VIERDE HOOFDVERDEELING.

OVER DE KRANKZINNIGHEID.

Hoezeer de wet de regten en de belangen van hun, bij wie de verstandelijke vermogens of gestoord of geheel verloren gegaan zijn, geregeld heeft, zal evenwel de kennis van die verschillende vormen, onder wel-

ke zich de staat van krankzinnigheid vertoonen kan, den Geregtelijken Geneeskundigen bekend moeten zijn, daar hij, in vele gevallen, alleen bevoegd is over dezelve te oordeelen. Tot dus verre overtuigd hoe onbepaald de wetgeving omtrent het punt van krankzinnigheid is, zal het stelsel der Geregtelijke Geneeskunde alle de onderscheiden soorten van krankzinnigheid moeten bevatten en dezelve 1°. onderscheiden in die, welke voorbijgaande en van korten duur zijn en door verschillende oorzaken kunnen worden voortgebragt; 2°. in de zoodanigen, welke meer aanhoudende, minder vatbaar zijn voor genezing en onder den naam van *monomanie* voorkomen; 3°. in de zulke, welke meer tot de *exaltatien*, de oorspronkelijke berooving en afwezigheid van het verstand, betrekking hebben, terwijl bij de ontwikkeling van ieder op zichzelve, de kenmerkende verschijnselen moeten opgegeven worden, en de middelen om dezelve te kunnen onderscheiden.

Als bijvoegsel zal het algemeen stelsel der Geregtelijke Geneeskunde de kenmerken behooren op te geven van den schijndood, van die ziekelijke toestanden, welke den schijn daarvan kunnen aannemen, alsmede van die van den wezenlijken dood en van de graden van opvolgende verrotting in de verschillende middenstoffen, waar zij kan plaats hebben.

SCHREIBEN

VON

Prof. van der Breggen

IN AMSTERDAM

AN

Dr. F. W. Oppenheim,

Herausgeber der Zeitschrift für die gesammte Medicin,

IN HAMBURG.

Es ist Ihnen, Hochgeehrter Herr! nicht unbekannt, dass G. VARRENTRAPP, Med. Dr. in *Frankfurt a. M.*, ein Tagebuch einer medizinischen Reise nach *England, Holland* und *Belgiën* herausgegeben hat. Beim Lesen der Nachrichten, die es über *Holland* und dessen medizinische Anstalten enthält, habe ich mich von neuem überzeugt, wie sehr Ausländer, wenn sie unser Land und unsere Anstalten besuchen, sehr oft voreilig, oberflächlich, ungenau, und partheiisch urtheilen. Um sich dieses zu erklären, darf man nur die Eile in Betracht nehmen, womit Viele ihre sogenannten Untersuchungen oder Nachforschungen anstellen, und wie wenig sie sich bemühen mit solchen Personen in Berührung zu kommen, die im Stande sind ihnen die nöthige Auskunft zu geben. Meistens wenden sie sich an solche, die durch Herkunft diesem Lande fremd, Erwerbshalber sich hieher begeben, und hier ein Unterkommen gefunden haben (deren Anzahl, wie bekannt, ziemlich beträchtlich ist!) und die sich nach einem längeren oder kürzeren Aufenthalt für *Holländer* ausgeben, aber dennoch kein Bedenken tragen, auf allerlei

Weise den guten Namen des Holländers, sein Land, seine Sitten, Gebräuche und Anstalten in ein falsches oder gehässiges Licht zu setzen. Es scheint sogar, dass die Deutschen jetzt mehr wie je, sich bemühen die gutmüthigen, gastfreien Holländer als ein lächerliches, dummes und bornirtes Volk zu schildern. Einen neuen Beweis dafür scheint mir gerade derjenige Theil der medizinischen Reise von Dr. VARRENTRAPP abzugeben, welcher über *Holland* handelt; das uebrige, welches die Engländer und Belgier betrifft, übergehe ich mit Stillschweigen. Wiewohl ich meine Bemerkungen hierüber schon in einer Holländischen Zeitschrift veröffentlicht habe, so scheint es mir doch keinesweges überflüssig, sie Ihnen in Deutscher Sprache mitzutheilen, mit der freundlichen Bitte, sie in Ihre Zeitschrift aufzunehmen, hauptsächlich damit andere Deutsche, die etwa eine medizinische Reise beabsichtigen, einen anderen Weg einschlagen als Dr. VARRENTRAPP, sonst würde man auf sie mit gleichem Rechte wie auf diesen Schnellreisenden die Worte anwenden können, welche Dr. PRUYS VAN DER HOEVEN, Professor der Medizin zu *Leiden*, in seiner vortrefflichen *Oratio de Institutione Academica*, so wahr als schön gesprochen hat: »Quo minus audiendi sunt isti peregrinatores, qui facto tridui, aut quatridui per regnum hoc parvum itinere, de rebus nostris, ingeniis, moribus, studiis sententiam pronuntiant, omniaque ad se suaque referentes cum irrisione audientium militem imitantur gloriosum, quorum nonnulli tantae sunt impudentiae, ut hujus judicii sui levitatem et iniquitatem, editis libris, prodant ac divulgent." Also zur Sache.

Dr. VARRENTRAPP tritt am 8ten April 1838 von *Frankfurt* seine Reise nach *Holland* an, um von da sich nach *England* und so weiter nach *Belgien* zu begeben, und sitzt schon am 18ten desselben Monats auf dem Dampfschiffe nach *London!* Er hat also kaum 8 Tage gebraucht, um unser Land und dessen medizinische Anstalten zu untersuchen; und

dieses muss, nach dem Schlusse seines Vorwortes, dazu dienen, um »die Aufmerksamkeit Anderer auf diese Länder noch entschiedener hinzulenken oder den sie Bereisenden als brauchbarer Wegweiser zu dienen!!"

Von *Nijmegen*, wo der medizinische Reisende keine Anstalten gesehen zu haben scheint, begiebt er sich nach *Utrecht*, welches er eine schöne Stadt nennt. Hier besucht er das Krankenhaus, worüber er einige Notizen mittheilt; dann das Irrenhaus, welches ein wohlverdientes Lob erhält; er irrt sich indessen, wenn er den Professor SCHRÖDER VAN DER »KOLK den Arzt" nennt. Dr. VAN DER KOLK ist als Mitregent dieser Stiftung besonders beauftragt mit der Aufsicht über die Behandlung der sich darin befindlichen Geisteskranken; während der eigentliche Kranken-Arzt Dr. VISSER war, an dessen Stelle jetzt Dr. VAN DER LITH getreten ist. Auch besucht er das Stads-kinderhuis (Selekten Waisenhaus), welches er angiebt als »gestiftet von der Freifrau VAN REEDE, geb. TUIST VAN VOORHOUT;" anstatt: DUYST VAN VOORHOUT, DOUAIRIÈRE VAN RHEEDE, Freifrau VAN RENSWOUDE. Das Hospital für das Militair scheint er ebenso wenig als das schöne Kabinet von Wachspräparaten des verstorbenen Prosectors KONING seiner Aufmerksamkeit gewürdigt zu haben. Auch ist der Herr Dr mit keinem der Herren Professoren in Berührung gekommen.

Nun geht die Reise von 8 bis 12 Uhr nach *Amsterdam*, wahrscheinlich mit der Diligence. Obgleich der Reisende also nur einen sehr kleinen Theil des Amstels gesehen hat, so sagt er doch, »das einzige Interessante am Amstel ist, dass dieses Wasser, welches bei Windstille die umgebenden Gegenstände klar abspiegelt, bei aufsteigendem Wind und leisem Wellenschlage als ächtes Moorwasser kohlrabenschwarz erscheint." Welche vortreffliche Bemerkung! Dieses Wasser scheint so sehr seine Aufmerksamkeit in Anspruch genommen zu haben, dass er die wirklich schöne Ansicht von *Amsterdam*,

nach der sogenamten hohen Schleuse hin, auch mit keinem Worte erwähnt.

In *Amsterdam* das, wie Dr. VARRENTRAPP sagt, seinen »speciellen Charakter bekömmt durch seine enorme Massa von Kanälen, besucht er erstens das Museum (im Trippenhuis). Kein Wunder, dass dem Gemälde von VAN DER HELST, das Schützenmahl, das grösste Lob zuertheilt wird: REMBRANDT's nicht minder berühmtes Gemälde, die Nachtwache, wird dagegen mit der nichtssagenden Bemerkung abgefertigt, dass es den Beschauer weniger befriedigt hat!

Das Stadtwerkhaus kömmt nun an die Reihe. Die dortigen Gemälde fesseln vorzüglich seine Aufmerksamkeit und er erwähnt eins mit den Worten: »ein ZANDERFELT zeichnet sich darunter ganz besonders aus.'' Dieser Name ist uns ganz unbekannt; er kömmt unter den Malern der Holländischen Schule gar nicht vor; der Reisende wird sich also wohl geirrt haben und das bezeichnete Gemälde wird wohl ein ZANDVOORD sein, welchen Namen er zugleich mit VAN DER HELST verwechselt haben wird. Auch hat er vergessen die Gemälde von JAN DE BAAN, QUINKHARD und B. VAN DER HELST anzuführen. Das Gebäude selbst konnte er »leider nicht sehen, da es gerade von oben bis unten gescheuert wurde!'' Wenn der Herr Dr. die Mühe genommen hätte, sich bei einem der Regenten zu melden, oder diese Herren um eine Eintrittskarte hätte ersuchen lassen, so würde er trotz alles Scheuerns seinen Wunsch dennoch haben befriedigen können. Dies ist wirklich Schade, denn er würde alsdann in den Krankenzimmern Gelegenheit gehabt haben, sich zu überzeugen, dass die Schlaf- oder Bettstellen nicht met dicken, für Licht und Luft undurchdringbaren Vorhängen umgeben sind, was er, wie er sagt, in allen Hospitälern gefunden hat.

Nun wird der *Königliche Pallast* besucht, den er beschreibt als das Haus der ehmahligen Generalstaaten! Nein, Herr Doctor! dieses prachtvolle

Gebäude, das auf 13659 Pfählen ruht und dessen Bau Millionen Gulden gekostet hat, war ehedem nichts weiter wie das Stadt-oder Rathhaus von *Amsterdam.* Die darin befindlichen ausgezeichneten Meisterstücke des Pinsels und des Meissels erhalten blos das magere Lob dass es hübsche Gemälde sind, doch nicht vom ersten Range.” Die *Neue Kirche* folgt nun: »ein hässliches Gemengsel aller möglichen verdorbenen Baustyle.” Ohne dass man diese Kirche als ein Muster der Baukunst kann anführen, muss man dennoch zugeben, dass sie in Einem Styl gebaut ist. Die marmornen Grabmäler der Holländischen Seehelden, DE RUIJTER, VAN GALEN und VAN SPEIJK” werden auf Eine Linie gestellt. Nicht leicht werden wir dem Letzteren wegen seiner heldenmüthigen Aufopferung einen Seeheld nennen, da wir etwas ganz anders unter diesem Namen verstehen. Das vortreffliche Denkmal in derselben Kirche, zu Ehren des Admirals J. H. VAN KINSBERGEN errichtet, wird mit Stillschweigen übergangen. Jetzt kommen wir zur Hauptsache, zum Medizinischen. Den Anfang: »In medizinischer Hinsicht wird *Amsterdam*, trotz seiner grossen Bevölkerung, uns sehr unbefriedigt lassen,” verstehen wir nicht recht. Woraus hat Dr VARRENTRAPP diesen Schluss gezogen? Er scheint Niemanden als Dr RIVE gesprochen zu haben, und dieser scheint also in seinen Augen allein befugt zu sein, darüber die nöthige Auskunft zu geben, obgleich Herr Dr RIVE, um uns der Worte des Reisenden zu bedienen, »der tüchtige Arzt war, der erst zur Zeit der Cholera hieher kam, sich aber von da an sehr schnell eine Carrière machte.” Er scheint sich auch mit diesem Arzte einzig und allein über medizinische Gegenstände unterhalten zu haben. Von ihm hat er also auch vernommen, was als das Wichtigste anzusehen ist, dass »der Typhus abdominalis in seinen Symptomen wie in seinem Sectionsbefund noch keineswegs eine allgemeine Krankheit in *Nord-Holland* sei.” Wir lassen dem Frankfur-

ter Arzte van ganzem Herzen seinen Typhus abdominalis; und wenn diese Krankheit in seinem Wohnorte eine so allgemeine Krankheit ist, würden wir gerne eine diagnostische und therapeutische Abhandlung von ihm darüber erhalten. Wir wünschen, dass diese Krankheit nur an jener Seite des Rheines bleibe; aber vielleicht sieht man dort mehr Typhus abdominalis *ohne* Typhus abdominalis, wie HUFELAND einmal schrieb: »Krankheiten des Herzens ohne Herzkrankheiten," wodurch er zu erkennen geben wollte, dass diese Krankheiten bei vielen Aerzten, mehr in der Einbildung als in der Wirklichkeit beständen. Aber gesetzt, dass Dr. RIVE den Reisenden veranlasst hat, die obenangeführten Worte zu äussern, könnte denn dieser Typhus abdominalis nicht »in seinen constantesten Symptomen," durch andere Aerzte beobachtet worden sein, wenn diese auch nicht, wie Dr. RIVE, die Gabe besitzen mögen, denselben zu diagnosticiren? Und gegen den Schluss a posteriori, aus dem Cadaver, lässt sich noch Manches einwenden, da Ursache und Folge ziemlich oft mit einander verwechselt werden. Es ist uns nicht deutlich geworden, ob der Herr Doctor, beim Besuche des St. Pieters Hospitals, mit den Professoren TILANUS und SURINGAR eine Unterredung gehabt hat, die vielleicht, im Interesse der Stiftung und ihrer Regenten, erforderlich und nützlicher hätte sein können als die Gespräche, welche nur so nebenher über das Aeussere der Anstalt, früher eine Stiftung der Stadt, welche nie zu dem Zwecke eingerichtet war, wozu sie später gebraucht wurde, gehalten sind, und welche weit und breit bekannte alltägliche Bemerkungen enthalten. Dass im Binnen-Gasthuis (Stadtkrankenhaus) chronische und solche Kranken vorkommen, deren Leiden »durch die eigenthümlichen klimatischen Verhältnisse Hollands bedingt sind (Febris intermittens)," ist eine bekannte Sache; aber dabei hätte er bei andern Aerzten, welche schon seit vielen Jahren die Praxis in *Amsterdam* ausüben,

erfahren können, dass die Intermittentes da seit langer Zeit weniger vorkommen als früher, wiewohl die klimatischen Verhältnisse die nämlichen bleiben. Der Patient, welcher »nach einer neunmonatlichen Secreise aus *Ost-Indiën*" gekommen war, und sich im Hospitale befand, muss ungeheuer lang sich auf dem Meere herumgetrieben haben, da man zu einer Rückreise aus *Ost-Indiën* nach *Holland* im Durchschnitt keine vier Monate braucht.

Das Urtheil über das Binnen-Gasthuis musste wohl ungünstig ausfallen. Hätte der Reisende es dieser Tage besucht, vielleicht hätte er alsdann einige Verbesserungen bemerken können; man hätte sie ihm wenigstens anweisen können. Beleidigend ist aber die Erklärung für die Professoren die der Krankenpflege vorstehen, dass der Besuch der sich da befindlichen Hunderte Patienten bloss darin besteht, »dass der Arzt die Hunderte von Kranken kurz examinirt und dann in ein grosses, von der Wärterin dargehaltenes, Foliobuch, in welchem unter einander alle die offizinellen Formeln des Hospitals gedruckt stehen, hinter diese die Nummer des Bettes schreibt. Es ist dies das Surrogat einer Krankengeschichte." Ich hege zu viel Achtung für die obgenannte Herren, um nur einen Augenblik zu vermuthen dass darin allein die Krankenvisite bestehe. Vom klinischen Unterrichte, und wie die Professoren diesen behandeln, wird kein Wörtchen gesprochen.

Dass das Urtheil über das Buiten-Gasthuis (das Krankenhaus ausserhalb der Stadt) auch nicht günstig sein würde, war leicht zu erwarten; wiewohl auch Alles, was darüber angeführt wird, nichts Neues enthält. Der Arzt dieser Stiftung darf sich glücklich schätzen, dass Dr. VARRENTRAPP sich überzeugt hält, dass VEZINS Methode zur Behandlung der *Scabies* daselbst angewandt wird. Was die Geisteskranken betrifft, so glaube ich, dass diese jetzt mehr wie je Gegenstände der sorgfältigsten Behandlung des Arztes sind, der sich durch eine zu

diesem Zweck unternommene Reise ins Ausland die Befugniss zu einem tüchtigen Urtheil hierüber erworben hat. Was der Herr Dr hierüber sagt, ist altes abgedroschenes Zeug.

Weder das Theatrum anatomicum, noch das auch in *Deutschland* rühmlich bekannte Kabinet des Professors G. VROLIK, noch der Hortus Botanicus scheinen dem Reisenden einigermassen sehenswerth gewesen zu sein; wenigstens finden wir nicht bemerkt, dass er sich darnach umgesehen hätte. Freilich muss man sich darüber wundern, da Herr VARRENTRAPP doch andere Besuche, wie z. B. ein Reischen nach *Broek in Waterland*, nicht unterliess, während er das Arsenal und die Werft keines Blickes würdigte, wiewohl so Etwas in *Frankfurt* nicht zu sehen ist.

Von diesem *Broek in Waterland* erhält man eine weitläuftige Beschreibung, gerade als ob die Deutschen Leser mit diesem Nord-Holländischen Dorfe ganz unbekannt wären, da es doch in den gewöhnlichsten Reisebüchern mit den lächerlichsten Uebertreibungen geschildert wird. Der Herr Doctor macht sich aber selbt lächerlich wenn er erzählt, dass »jeder Amsterdammer seinen Gast bestimmt fragt, ob er schon *Broek* gesehen hat, und dringend empfiehlt, man möge es ja nicht versäumen." Es verlohnt sich der Mühe nicht, solch fades und falsches Geschwätz zu widerlegen, aber der Reisende hätte besser gethan, seine Landsleute mit den beiden von ihm passirten Meisterstücken der Wasserbaukunst, der Wilhelmsschleuse und dem in der ganzen Welt einzigen Nord-Holländischen Kanale bekannt zu machen, den man mit Millionen Gulden Aufwand durch einen lockeren Moorgrund 15 Stunden weit gegraben hat, und worauf die grössten Schiffe bis zum *Nieuwe Diep* gelangen.

Von *Amsterdam* geht nun die Reise nach *Haarlem*, wo der Reisende sich nicht aufgehalten, und also weder das Museum der Haarlemmer gelehrten Gesellschaft, noch das Gebäude und die reichen naturhisto-

rischen nnd artistischen Sammlungen der Teijlerschen Stiftung, noch den schönen Haarlemmer Park, noch den in der Nähe liegenden See-Badeort *Zandvoort* besucht hat. Letzterer is doch wohl für einen reisenden Mediziner wichtiger als *Broek in Waterland!*

Wenn man sich *Leiden* nähert, so lässt der Herr Dr sich vernehmen, sieht man alsbald die alte Universitäts- und Gelehrtenstadt; und sogleich wird dem Leser, d. h. dem ausländischen Leser, ein »charakteristisches Beispiel von einem ruhigen, stillen, besonnenen und dabei so sehr gedeihenden Holländischen Handels und Fabriken-Leben" vorgehalten. Wie ist es doch möglich, muss man sagen, dass Herr Dr VARRENTRAPP ein solches Mährchen das er hier einschaltet, für baare Münze hat annehmen können, und dass er dieses als Wahrheit seinen Landsleuten auftischen darf! Doch es ist ein *ex ungue leonem*. Nur Schade, dass er uns den Namen des Leidner Bürgers verschwiegen, der ihn so schön bei der Nase herumgeführt hat. Dieses Beispiel — *risum teneatis!* — besteht in nichts weniger wie hierin: »Die grösste unter den Leidner Tuchfabriken gehört einem Heren L.... Dieser Mann, ein einfacher, gerader, schlichter Bürger, fast möchte ich sagen Arbeitsmann, besitzt jetzt ein Vermögen von 16 Mill. Gulden, 12 Dreimaster, und Handelshäuser in *Smyrna* und *Kairo*. Was von Angora-Wolle zu erlangen ist, kauft er auf, und hat sich darin fast ein Monopol erworben. Diese Wolle führen ihm dann seine Schiffe zu. Kommt solch ein grosser Transport an, so beginnt auch nun eine grosse Arbeit für die Familie; denn nur der alte rührige Mann und seine Familie verstehen es, die Wolle gehörig zu sortiren. Da sitzt denn die ganze Familie (ja selbst die an einen reichen, geachteten Gelehrten der Umgegend verheirathete Tochter wird herbeigeholt), ein paar Tage lang mitten unter der schändlich riechenden Wolle und sortirt emsigst die feinste Gattung derselben heraus. Ist dies geschehen, so wird der Rest Ar-

beitern übergeben, die ihn in verschiedene Klassen theilen, wornach die Wolle dann verkauft wird. Aus der allerfeinsten Sorte aber fabrizirt Herr L.... mit vielen hundert Arbeitern sogenannte Polemiten, ein sehr feines, glänzendes, ganz seidenähnliches Tuch. Dies wird dann sämmtlich nach *China* ausgeführt, da es von den Chinesen bei der abwechselnden Tageshitze und Nachtkälte ihren eigenen Seidenzeugen, bei gleicher Schönheit und fast gleicher Leichtigkeit, wegen grösserer Dichtigkeit vorgezogen wird. Die Schiffe, welche es nach *China* führen, laden dort mancherlei Produkte des Landes, verführen diese nach dem Orient und vollenden so den dreifachen Weg." — Was sagt der Leser zu diesem Mährchen, das wirklich in die Arabischen Nächte gehört! So viele Worte, so viele Unwahrheiten und Beweise der Unwissenheit und Leichtgläubigkeit des Hern Doctors, der mit der Lage und dem früheren sowohl wie dem jetzigen Zustande Leidens zeigt ganz und gar unbekannt zu sein. Ich würde mich schämen wenn ich ein so lächerliches Gewebe von Albernheiten widerlegen wollte; nur kann ich die Bemerkung nicht unterdrücken, dass viele Ausländer, die mit leerem Beutel nach *Holland* gekommen sind, sich daselbst artige Sümmchen erworben haben.

In *Leiden* sah der reisende Mediziner nur das Klinische Hospital, und das scheint ihm ziemlich gut gefallen zu haben. Es ist jedoch unrichtig, wenn er sagt, dass Prof. MACQUELYN der medizinischen Abtheilung vorsteht. Prof. PRUYS VAN DER HOEVEN hält auch ein Clinicum. Schade, dass der Herr Doctor sich nicht bemüht hat, das anatomische Kabinet zu besuchen; dann hätte er auch die Präparate des berühmten RUISCH gesehen, welche er nicht wusste dass da zu finden wären!! (Leider ist von diesen Präparaten ein einziges zu sehen !!) Das Stadt-Krankenhaus, worin zugleich die Irren aufgenommen werden, hat er auch unbesucht gelassen, weil die Aerzte es ihn, »ihrer Ehre halber" nicht sehen lassen wollten!! (*sic!*) Glücklicherweise ist doch Etwas in *Holland*, und zwar in *Leiden*, das

seine Erwartung sogar übertroffen hat, das naturhistorische Museum! Viel Ehre für eine so weltberühmte Sammlung!.... Das Museum der ägyptischen Alterthümer, das gewiss einzig in seiner Art ist, scheint für den Reisenden kein Interesse gehabt zu haben.

Auch erwartet man vergebens einen Ausflug nach *Katwijk*, wo der Verfasser die so interessante Entladungs-schleuse des *Rheins* in die *Nordsee*, sowie das Ende des Flusses hätte sehen können, welcher die Deutschen Lande so herrlich durchströmt. Auf dem Wege nach dem *Haag* macht den Reisende sogleich die ihm eigenthümliche Bemerkung: »Hier allein in ganz *Holland* trifft man andre Pferde als die grossen, schweren, starken, fast ohne Ausnahme schwarzen Friesen; Mecklenburger, auch Englische, überraschen uns im Haag; meist kommen sie wohl durch die Gesandtschaften dahin. Das Hornvieh ist aber nach wie vor in ganz *Holland* weiss und schwarz gefleckt, oder wohl auch ganz schwarz.“ Er scheint die vielen sogenannten Lakenvelder, die vorn und hinten schwarz und in der Mitte weiss sind, ja wie auch die zahlreichen röthlich bunten Kühe gar nicht bemerkt zu haben. Er ist wirklich unglaublich, dass das so nahe liegende *Scheveningen* von dem reisenden Mediziner nicht einmal eines Besuches gewürdigt ist. Diese so ansehnliche als wichtige Seebäderanstalt hätte ihm doch wohl merkwürdiger sein müssen als *Broek in Waterland!* Hätte er daselbst seiner Spottsucht nicht ganz freien Lauf lassen können, so würde er doch durch oculaire Inspection besser im Stande gewesen sein, seinen Frankfurter Patienten, die ihn etwa über Seebäder und deren Gebrauch consultiren und nach diese Anstalt fragen möchten, eine hinreichende Auskunft darüber zu geben. Dem Haager Stads Ziekenhuis (dem Stads Gasthuis) so wie dem Irrenhaus widerfährt ein ziemlich billiges Lob. Der Reisende begiebt sich über *Delft* nach *Rotterdam*, und sitzt, wie wir sahen, schon

am 18ten auf dem Dampfschiffe nach *London!*

Nach diesem neuntägigen Ausfluge von *Frankfurt* bis nach dem *Haag*, den der Herr Doctor zum Besuche der Holländischen Krankenanstalten gebraucht hat, gelangt er zu einer Recapitulation, die mit der Erklärung anfängt, dass er alle diese Anstalten noch weit unter seiner Erwartung gefunden hat, wiewohl sie gering war, ja unter dem Nullpunkte stand. »Hört! Hört!" würde man im Englischen Parlamente rufen. Doch um so etwas mit Grund zu behaupten, bedarf es mehr als einer so oberflächlichen Besichtigung wie die des Verfassers. Diese Erklärung hat aber gar im Auslande Nachhall gefunden. Ein Recensent von Dr VARRENTRAPP's Tagebuch in SCHMIDT's Jahrbüchern hat nicht angestanden, sie zu wiederholen. Und ob dies nicht hinreichend wäre, so lässt der Reisende noch die feine Bemerkung folgen, dass es für den Arzt, vorzüglich für den Hospitalarzt, in mancher Hinsicht »lehrreich ist, zu sehen, wie Hospitäler sammt allen ihren Einrichtungen nicht sein sollen; dabei ist dieser negative Gewinn ziemlich rasch zu erlangen. Nun ist aber wirklich fast alle und jede Einrichtung total verkehrt oder hinter unserem Jahrhundert und dessen Anforderungen weit zurückgeblieben."

Doch der Herr Doctor bietet uns einen lindernden Balsam für die tiefgeschlagene Wunde. Er giebt die Erklärung ab, dass alle Holländischen Hospital-Aerzte nicht allein »unterrichtete, sondern auch allgemein und allseitig unterrichtete Männer, frei von medizinischen Vorurtheilen, theilweise selbst ausgezeichtete Gelehrten sind;" so wenigstens kamen ihm alle die Aerzte vor, mit denen er in Berührung zu kommen das Vergnügen hatte, welche alle in »rüstiger Manneskraft da standen." Es bleibt uns indessen unbekannt, wie vielen (es scheint sehr wenigen) und welchen Männern er begegnet ist. Wir erfahren zwar, dass er mit Dr RIVE sich sehr viel über medizinische Gegenstände

besprochen hat, über welche? wissen wir nicht; vielleicht wird uns dies wohl in der einen oder andern Deutschen Zeitschrift mitgetheilt werden. Wohl kommen die Namen von Prof. SURINGAR im Binnen-Gasthuis, und von Dr HAGEMAN im Buiten-Gasthuis vor; aber es wird uns nicht deutlich, ob er mit diesen Herren sich über bestimmte medizinische Gegenstände unterhalten hat. Dieses gilt auch von *Leiden*, wo der Herr Doctor bloss die Namen der Professoren MACQUELYN und BROERS nennt; so wie vom *Haag*, wo die Herren Dr. DINGEMANS, VAN DE WATERING und MEIJER angeführt werden. Und doch haben gerade die Hospitalärzte ihn am allerwenigsten befriedigt: denn sie besuchen mit dem Hut auf dem Kopf, in der einen Hand eine (nur Zahlen schreibende) Feder, in der andern eine Cigarre, oder auch mit dieser im Mund, ihre Patienten. Welche Herren die Hospitalärzte gewesen sind, die ihn so am allerwenigsten befriedigt haben, können wir uns nicht denken; er müssen gewiss ganz andere Personen gewesen sein, als diejenigen, von welchen er kurz vorher erklärte, dass sie allgemein und allseitig unterrichtete Männer wären. Wir gehören keinesweges zu den Vertheidigern des Cigarrenrauchens im Allgemeinen, und missbilligen das Rauchen bei und in der Nähe von Kranken im höchsten Grade; aber um daraus den Schluss zu ziehen, dass diese Aerzte keine Achtung für ihre Mitmenschen haben, und dass sie bei diesem Cigarrenrauchen die den Hülfsbedürftigen schuldige Achtung verletzen sollten, ist eine grundlose und böswillige Anschuldigung. Ich habe im Auslande Hospitalärzte angetroffen, die keine Cigarren rauchten, und bei denen Beweise menschlichen Gefühls oder hülfreicher Theilnahme kaum zu finden waren.

Die folgenden Bemerkungen über viele Mängel in der Einrichtung der Gebäude, sind nicht von allem Grund entblösst, aber sie sind sattsam bekannt, eben so wie die leider bis jetzt fruchtlos gemachten Vorschläge um sie zu verbessern. Die Aerzte haben sich darüber oft genug öffentlich aus-

gesprochen; aber es ist auch wieder zu unbestimmt wenn der Reisende glaubt, dass, *bei der Ruhe des Holländers, und seiner Anhänglichkeit und Verehrung für alte Sitte, fast in gar nichts eine Veränderung, eine Verbesserung gegen früher, ja gegen die Zeit der Stiftung der Anstalten eingetreten ist.* Wir meinen im Gegentheil Ursache zu haben überzeugt zu sein, dass seit einigen Jahren Verbesserungen Statt gefunden haben, und dass nach dem Zeugnisse der Professoren, durch deren Bemühungen, vielen Mängeln an den Lokalen abgeholfen ist.

Und somit endigt dieser Ausflug nach Holland. Der Herr Doctor sagt dem Ländchen sein Lebewohl, von welchem er (laut des Vorwortes) Alles mitgetheilt hat, was für den Arzt insbesonders, und für *den gebildeten Mann* im Allgemeinen, in Hinsicht auf Natur und Kunst, als interessant angesehen werden kann!!! Was soll man zu solchen Worten sagen? Man weiss kaum, ob man mehr die Anmassung züchtigen, oder die Unwissenheit bemitleiden soll. Ich glaube meine Gegenbemerkungen nicht besser schliessen zu können als mit den Worten, welche ich neulich von einem Deutschen ausgesprochen fand (Einige Worte über das Reisen, insbesondere über das der Aerzte, von D^r. LAUER). »Wenn man bedenkt, wie viel Weisheit Manche von Orten mitgebracht haben, in welche sie, wie man sagt, *nur hineingerochen haben*, so wird man in der That versucht, denjenigen Aesculapsöhnen, welche eine wissenschaftliche Reise beabsichtigen, eine vorläufige Cultivirung ihres Geruchsinnes ernstlich anzuempfehlen" (*).

(*) Ik heb, om bijzondere redenen, dezen, zoo als uit het opschrift blijkt, tot een ander doel bestemden brief hier medegedeeld. Door vergelijking van het *Iets over het Tagebuch*, enz., in het Mengelwerk der Vaderlandsche Letteroefeningen geplaatst, zal men zien, dat het hier geplaatste in eenige opzigten daarvan afwijkt.

